

MULTIETNIKUS TÁRGYÉLETRAJZOK, TULAJDONLÁSI VERSENY ÉS REPATRIOTIZÁCIÓ

CZIGÁNYKINCSEK ERDÉLYBEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN (1869–1917)

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány¹ a 19–20. század fordulóján publikált, erdélyi *czigánykincsekkel* foglalkozó hosszabb-rövidebb beszámolók tanulságait foglalja össze, illetve értelmezi. Amint arra Téglás István felhívja a figyelmet:

a cigány-kincsek csaknem mind ezüstneműek, mert a cigány az érczek közül leginkább az ezüstöt kedveli. Ezek között legértékesebb darabok a nagy ezüstpoharak, az ú. n. *vajda-poharak*. Minden cigány családfőnek vágyai netovábbja, hogy családi kincstárát ezüstneműekkel, de kiválóan egy jókora nagy ezüstpohárral gazdagíthassa. Minél nagyobb és minél nehezebb az ily pohár, annál nagyobb utána a tisztesség is (TÉGLÁS, 1912a, 50–51.; vö. 1912a, 50. kiemelés az eredetiben).

A tanulmány áttekinti a korabeli beszámolók *czigánykincsek*² vonatkozó legfontosabb állításait, különös tekintettel Téglás István tanulmányaira, amelyek e tárgycsoport legrészletesebb elemzésével szolgálnak. Majd azt vizsgálja, hogy a „régii nemesi ezüstpoharak” (TÉGLÁS, 1912a, 51.) miért vándoroltak a 19. század elejétől a nem-*czigányoktól*³ egyes erdélyi *czigány*

¹ A tanulmány elkészítését az OTKA PD77944 kutatói ösztöndíja tette lehetővé. A támogatást ezúton is köszönöm.

² Amint arra később még visszatérek, Téglás a *czigánykincsek* csoportján belül megkülönbözteti a 19. században *czigányok* megrendelésére készült „mondva csináltatott ezüstpoharak”-at (TÉGLÁS, 1912a, 51.) a „régii nemesi ezüstpoharak”-tól (TÉGLÁS, 1912a, 51.). A ’régii nemesi ezüstpoharak’ kifejezés ebben a kontextusban nemcsak az erdélyi arisztokraták által készíttetett és (közvetlenül tőlük vagy kereskedők, zálogházak révén) a *czigányok*hoz került ezüstitárgyakra utal, hanem azokra a *czigány* tulajdonban lévő darabokra is, amelyek valamikor polgárok vagyontárgyai voltak, céhpoharakként vagy úrasztali felszerelési tárggyakként hasznosultak. A tanulmányban saját észrevételeim megfogalmazása során magam is Téglás terminológiáját követem.

³ A korabeli szerzők – néhány kivételtől eltekintve – következetesen a *czigány* terminust használják, és lényegében semmit sem árulnak el a különböző erdélyi roma etnikai alcsoportok közötti, illetve az azokon belüli társadalmi viszonyokról. Éppen ezért e tanulmányban magam is az általuk alkalmazott esszencializáló-homogenizáló etnonima (és korabeli írásmódja) használatára kényszerülök, amelyet – az attól való távolságtartás jeleként – kur-

csoportok tagjaihoz. Végül arra figyelmeztet, hogy a nemesi ezüstpoharak a nemzetépítés, közelebbről a nemzeti/etnikus múlt és identitás megkonstruálása, materializálása és muzealizálása iránti társadalmi igény térhódításának köszönhetően a 19. század közepétől a többségi társadalom bizonyos rétegei szemében ismét felértékelődtek, és új jelentések és funkciók társultak hozzájuk. Ebben az időszakban már nem elsősorban a vagyonrepresentáció eszközeiként definiálták azokat, hanem a nemzeti/etnikai identitás és történelem indexikus reprezentációiként, illetve múzeumi kiállítási tárgyakként. A 19. században létrejött múzeumok és magángyűjtemények „tárgyéhsége” a század közepétől a nemesi ezüstpoharakkal kapcsolatos repatriotizációs törekvések megjelenéséhez, illetve a *zigányok* és nem-*zigányok* közötti tulajdonlási verseny (HARRISON, 1995) kialakulásához vezetett.

Habár a korabeli beszámolókból bemutatott *zigánykincsek* és *zigány* tulajdonosaik, valamint az általam ismert erdélyi gábor romák és ezüst presztízstárgyaik (vö. BERTA, 2005, 2006, 2009, 2010) között közvetlen kapcsolat nem mutatható ki, a 19–20. század fordulóján publikált adatok elemzése a gábor presztízstárgy-gazdaság vizsgálata szempontjából is jelentős haszonnal kecsegtet. Mindenekelőtt azért, mert lehetőséget kínál néhány, e gazdaság 19. századi múltjának tágabb erdélyi társadalmi kontextusát érintő következtetés megfogalmazására, amelyek – közvetett módon – maguk is a gábor romák presztízstárgyaival kapcsolatos szóbeli emlékezet (a 19. századig visszanyúló presztízstárgy-életrajzok stb.) hitelessége mellett érvelnek.

2. „Múzeum a zálogházban”.

Zigány ezüstitárgyak a 19–20. század fordulójának beszámolóiban

Az áttekintett forrásokban időrendben a legkorábbi olyan utalás, amelyből az erdélyi *zigányok* ezüstitárgyak iránti érdeklődésére következtethetünk, egy 1831. július 16-án, Baróton keltezett feljegyzés, amely egy „Nagy Familia” tulajdonát képező „Ezüst Poharak” sorsáról tudósít. A háromszéki levéltári adat szerint: „Voltak valami Nagy Familia osztályával Inkább Ezüst Poharak, azok merőbe kívül belől Aranyosak, gazdagon úgy tudgyuk itt közönségesen, hogy a leg nagyobb Pohár Rákoson egy Czigánynál 300 fba van adva, a Tavaszon adatott által, kettőt egy zsidó vett meg vásárlásba” (ALBERT, 2001, 145.). A fogalmazás módjából sejthető, hogy a szóban forgó *zigány* férfinak a pohár – legalábbis a feljegyzés keletkezése idején – nem saját tulajdona volt, csupán az általa kölcsönadott összegért cserébe vette azt magához, fedezet gyanánt.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* említést tesz egy „vas természetű *zigány* csapat”-ról, amellyel egy Olt menti település határában találkozott, és amelynek vezetője – némi „borraivaló” (ORBÁN, 1869, 47.) ellenében –

zívval szedek (eltekintve az idézetektől). Ugyanezt a gyakorlatot követem a *zigánykincs*, *zigánykaraván* stb. kifejezések esetében is.

beleegyezett abba, hogy Orbán lefényképezhesse őket. Néhány bekezdéssel később megjegyzi, hogy a *zigányok* között a „társadalmi osztályzat (...) szintén megvan, megvannak a válaszfalak, az egymást lenéző, megvető aristocraticus szellem, mert a *zigányok* három, illetőleg négy osztályhoz tartoznak” (ORBÁN, 1869, 47.). *Zigány* tulajdonban lévő ezüst vagyontárgyakról Orbán kizárólag az általa „második osztály”-ként definiált „lepedősök” esetében tesz említést:

Ezek is tömegesen lepedővel bevont ernyős szekereken utaznak, prémes nagy ezüst gombu bekesekbe öltözködnek, gyakran igen gazdagok, birtokukban nagy arany és ezüst billikomok vannak, mely mint a törzs tulajdona, a vajdánál áll, azt semmi áron el nem sajátítják, legfelebb, ha nagyon megszorulnak, zálogba teszik, de eladására nem birhatók, pedig néha igen szép műremekiek vannak kezeik között, s oly büszkék, mint akármelyik angol lord (ORBÁN, 1869, 48.).

Az, hogy Orbán az említett „arany és ezüst billikomok”-kal, vagyis nemesfém serlegekkel kapcsolatos ismereteire milyen körülmények között tett szert, mindvégig tisztázatlan marad – talán éppen annak a korábban említett „*zigány csapat*”-nak a tagjai szolgálhattak e tárgyú útmutatással számára, akikkel egy ideig együtt is sátorozott (vö. ORBÁN, 1869, 47.).

A *zigányok* ezüstitárgyairól Wlisloczki ugyancsak az elsők között tesz említést *Az erdélyi cigány népköltészet* alábbi szöveghelyén: „Magam is egy vándorcigány-csapatnál való hét havi tartózkodásom idejében a vajda birtokában egy ilyen, állítólag arany, hasáb-idomú kelyhet láttam, melyet az illető cigány-birtokos semmi áron sem akart eladni. E kehely különös őzalakú rajzokkal és a következő, általam meg nem fejthető felírral volt ellátva, mely felirat sem héber, sem sanscrit, sem perzsa” (WLISLOCZKI, 1885, 11.). E leírást a kehely vázlatos rajza, valamint az említett felirat másolata követi. Wlisloczki a *Vom wanderen Zigeunervolke* című munkájában is utal „vajda-kelyhek” létezésére és rituális használati tárgyként való alkalmazásukra. A vajda-választás menetét bemutató bekezdések egyikében megemlíti, hogy a rítus utolsó fázisában az új vajda „minden Saibadjóval⁴ bort iszik az ún. vajda-kehelyből, mire a jelenlevők megígérik, hogy minden téren alávetik magukat neki. Eztán a vajda a választás helyén egy fát ültet, amelynek gyökerei alá kölest és néhány tojást helyez a földbe, hogy a törzs a vezetése alatt növekedjék és gyarapodjék” (WLISLOCZKI, 1890, 81.).

József főherceg LIEBICHRE (1863, 40., 44.) hivatkozva ugyancsak említést tesz „vajda-serleg”-ek létezéséről (JÓZSEF FŐHERCEG, 1888, 277.), egy másik tanulmányában pedig – szintén Liebich munkája és saját tapasztalatai alapján – amellet érvel, hogy a „vajda” „Főjelvénye az ezüst gombos bot, az ezüst gombos dolmány, egy serleg (dagdajo) és a kerület pecsétnyomója”

⁴ E kifejezést WLISLOCZKI (1888, 612.) másutt „előljáró”-nak fordítja.

(JÓZSEF FÖHERCEG, 1890, 12.)⁵. Hasonlóképpen fogalmaz *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* (1901) *A cigányok* című részében: „Úgy a cigány telepnek, mint a karavánnak feje a választott vajda, kinek jelvényei: ezüst gombos dolmány, bot, serleg” (JÓZSEF FÖHERCEG, 1901, 574.).

Emil Sigerius egy 1896-ban megjelent írásában arról számol be, hogy egy nagydisznódi *cigány* férfi otthonában hat, saját tulajdonát képező ezüstpoharat vehetett szemügyre (SIGERIUS, 1896). Közleményéhez Herrmann Antal fűzött egy rövid megjegyzést, amelyből kiderül, hogy

A marosvásárhelyi takarékpénztárban annak igazgatója, fölöttébb szeretetreméltó házigazdám, Dr. Engel egy (...) helyiségben egy szintén igen tekintélyes *cigány*vagyont mutatott nekem, amely többnyire ugyancsak értékes serlegekből állt (...). Érdemes lenne ezeket a *cigányok* ünnepei alkalmával és szokásaiban jelentős szerepet játszó kincseket nemcsak a *cigányok* vándorlása, hanem az aranyművesség ismeretei szempontjából is behatóbban megvizsgálni (HERRMANN, 1896a, 239.).

Néhány évvel később SIGERIUS (1901) egy másik, terjedelmét tekintve ugyancsak rövid, ám e tanulmány témája szempontjából fontos írást tett közzé,⁶ amelyben több *cigány* ezüsttárgyról is említést tesz. Ezek egyike, amelyet korábban egy Kőhalom környékén élő *cigány* férfi vásárolt meg, 1901-ben már a frankfurti Rotschild-gyűjtemény része volt. Emellett utal két olyan nagydisznódi *cigány* férfira is, akik két-két ezüsttárggyal rendelkeztek. Megjegyzi továbbá, hogy a *cigányok* időszakos vándorlásaik kezdetén gyakran helyezik zálogba ezüst értékű tárgyaikat valamelyik megbízható kereskedőnél, csupán azért, hogy elkerüljék a gyakori helyváltoztatásból fakadó veszélyeket. Sigerius szerint Erzsébetvárosban és Szamosújváron is találhatóak efféle „értékmegőrzők” (SIGERIUS, 1901, 22.; vö. Uő., 1896, 239.), a fogarasi Schul kereskedőnél pedig 1893-ban maga is látott egy ilyen, több mint hatvan „különböző ivóalkalmatosságból” álló gyűjteményt. Ez utóbbiak között „több augsburgi és nürnbergi fémjellel ellátott, jelentős műértékkel bíró darab volt” (SIGERIUS, 1901, 22.). Sigerius ugyanitt arról is beszámol, hogy 1900-ban egy „szép kupát” vásárolt meg egy Brulyán élő *cigánytól* a Karpathenmuseum számára.

⁵ *A Pallas Nagy Lexikona* számára készített, *Cigányok* című melléklethez csatolt *Magyar-cigány szógyűjteményben* JÓZSEF FÖHERCEG (1893, XXXXVI.) a pohár főnév *cigány* megfelelőiként a „thatáj, tachtai” kifejezéseket adja meg. OROSZ (1914, 162.) saját tanulmányában a *cigánykincsek*re a „Táchtáj rupuno” ’ezüstpohár’ terminussal utal, míg HERMANN (1909a, 1.) beszámolójában ugyanebben a kontextusban a „tachtá rupuno vagy szomnakuno” ’ezüst pohár/arany pohár’ kifejezések szerepelnek. (Her/r/mann nevét az egyes szöveghelyeken az éppen idézett publikáció írásmódjához igazodva közlöm.) Az erdélyi gábor és cārhar román ma ugyancsak a „taxtaj” főnevet használják ezüstpoharaik megnevezésére (vö. BERTA, 2005), amíg az üvegből, bádogból stb. készült ivóalkalmatosságokra más terminusokkal utalnak.

⁶ E cikk egyes állításai már az 1896-ban publikált közleményben is szerepelnek.

Egy 1896-ban, Herrmann Antal által közzé tett karácsonyi kántálóéneke szövegében ugyancsak olvasható egy – témánk szempontjából – figyelemre méltó sor: „Somnakune korševenca” (az ugyanott olvasható német fordítás szerint: „Mit dem Krug aus purem Golde”), vagyis – a romani nyelvű változatot alapul véve – „arany korsókkal” (HERRMANN, 1896b, 282.), ami alighanem a *czigánykincsek*re utaló szöveghelyként értelmezhető. Csak az érdekes egybeesés miatt jegyzem meg, hogy az erdélyi gábor romák ezüstpoharai a közöttük ma legelterjedtebb karácsonyi kántálóéneke szövegének alábbi részében is szerepelnek: „O taxa te stăpujinpe / T'en love te tjăltujinpe”. Azaz „A poharak maradjanak meg [a kántálóéneke címzettjének birtokában – B. P.] / [és mindig – B. P.] Legyen költeni való pénze.

HERMANN (1909a, 1909b, 1909c, 1909d) a *Brassói Ujlap* 1909. évfolyamában négy rövid híradást is közöl *Cigány serlegek* címmel. Ezek egyikében megjegyzi, hogy az „erdélyi zálogházak egyik specialitása a vándorcigányok által zálogba tett értéktárgyak, főképen serlegek. Az ezüst, ritkán arany serleg (tachta rupuno vagy szomnakuno) a karaván közös féltett birtoka, mondhatni kultusztárgy, rituális szer, melyet bizonyos szertartásoknál használnak” (HERMANN, 1909a, 1.). Miután kitér arra, miért veszik igénybe a *czigányok* a zálogházak szolgáltatásait, amellezt érvel, hogy a „legnépszerűbb betéti hely” körükben „a marosvásárhelyi takarékpénztár zálogháza volt (Teleki-palota). Több ízben megtekintettem itt a cigány kincseket, Engel dr. néhai igazgató szivességéből. Egyszer ötvennél több érdekes serleget szemlélhettem meg” (HERMANN, 1909a, 1.).

Az első hosszabb közlemények egyike, amelyek fókuszában már elsősorban a *czigányok* ezüstitárgyai állnak, Szádeczky Lajos *Múzeum a zálogházban* című, 1899-ben megjelent írása. Ebben arról számol be, hogy egy zálogházban „régie erdélyi serlegek” olyan csoportjára bukkant,⁷ „a milyennel egyik múzeum sem dicsekedhetik. Sajnos, hogy az érdekesebb példányok nem az eladók között voltak, hanem az elzálogosítottak s minden perczen kiválthatók között. E serlegek többnyire sátoros cigányok tulajdonai, a kik – tudvalevőleg – előszeretettel vásárolják és szedik össze s nemzedékről-nemzedékre féltékenyen őrzik a régie ezüst poharakat” (SZÁDECZKY, 1899a, 247.). Szádeczky máshol is említést tesz azokról az erdélyi gyűjtőútjairól, amelyeket „régie történeti emlékek és műkincsek után kutatván” (SZÁDECZKY, 1899c, 402.), többek között különféle ezüstpoharak megvásárlása érdekében szervezett, hogy azokkal az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményét gyarapítsa. Egy alkalommal nyolc, 17–18. századi, korábban kereskedőknél zálogba helyezett és ki nem váltott poharat hozott magával „bemutatás s esetleg megvétel céljából” (SZÁDECZKY, 1899c, 402.) Kolozsvárra, amelyek közül két, korábban a marosvásárhelyi csizmadiák birtokában lévő céhpohár társadalmi karrierjét a *czigányokkal* is kapcsolatba hozza.

⁷ Szádeczky az ott látott ezüstitárgyak közül harmincat mutat be részletesebben.

Friedrich Wilhelm Seraphin 1900-ban publikált egy rövid közleményt *Egy száz díszserleg cigánykézen* címmel, amelyben egy olyan 20 cm magas tárgyról tesz említést, amelyet évekkel korábban vizsgálhatott meg közelebről. A kérdéses serleg egykor Georg Jeremias Haner evangélikus püspök tulajdonát képezte, idővel azonban egy olyan „cigányvezető” (SERAPHIN, 1900, 139.) birtokába került, aki rendszeresen a Brassótól keletre fekvő Nyén településen töltötte a téli hónapokat.

Gyárfás Tihamér a brassói ötvösség történetével foglalkozó monográfiájában szintén szót ejt a *cigányok* ezüsttárgyak iránti vonzódásáról, és néhány „cigány serleg” részletes leírását is közli:

Ismeretes dolog, hogy az erdélyi zálogházak tele vannak u. n. *cigány serlegekkel*, így van ez Brassóban is. Körülbelül 100 dbot őriznek itt állandóan (...). Igen érdekes dolog volna tudni, hogyan jutottak ezekhez a tárgyakhoz? Annyi bizonyos, hogy féltékenyen őrzik azokat, s mivel magukkal nem hordozhatják, inkább kis kölcsönt vesznek fel ezekre a serlegekre s a zálogházakban deponálják. Néhanapján aztán kiváltják és nagy dárídót csapnak s ilyenkor e serlegekből isznak (GYÁRFÁS, 1912, 258–259. kiemelés az eredetiben).

Orosz Endre egy „vajdabotot” és huszonhárom ezüstkobort ismeret *Cigány-kincsek* (1914) című tanulmányában, amelynek egy pontján „ezüstkupákról” is említést tesz. A *cigányok*

Különösen a tordai zálogházat emlegették gyakrabban előttem, mint a mely a Mezőség vándorcigányainak fő pénzforrása. Ugyanis ide teszik le ezüstkupákból (Táchtáj rupuno) és ezüstkoborból (Khocsák rupuno) álló kincseiket tavaszkor a kóborlás kezdetén, hogy a téli helyhez kötött tétlenség folytán felélt pénzük helyett az utazásra elengedhetetlenül szükséges legkisebb forgótöke-mennyiség birtokába jussanak, a melyet aztán a vándorlás ideje alatt különféle módokon gyarapítanak, úgy hogy késő ősszel visszatérve illetőségük helyére, zálogtárgyaikat ismét kiválthatják (OROSZ, 1914, 162.).

Torda, Brassó, Marosvásárhely és Beszterce mellett a kortárs szakirodalom néhány további olyan települést is megemlít, amelyek zálogházaiban ugyancsak találhatóak *cigánykincsek*. Ilyen például Szászrégen (OROSZ, 1914, 162.).

Arról, hogy a *cigányok* rendelkeznek különféle ezüstpoharakkal, a Belügyminisztérium 1917. évi, 151.041. számú, „a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról” szóló körrendeletének alábbi része is tanúskodik: „A kóborcigányoknak szokásuk, hogy értéktárgyaikat, különösen arany és ezüst kelyheket, serlegeket, botokat, gombokat, csatokat, ékszerül használt

érméket stb., amelyek között értékes műbeccsel bíró darabok is vannak, kóborlásaik alatt biztonságba helyezik és rendszerint zálogba teszik.”⁸

3. *Czigánykincsek* Téglás István munkáiban (1899–1913)

A különböző erdélyi *czigány* csoportok ezüsttárgyaival foglalkozó, a 19–20. század fordulóján keletkezett legrészletesebb beszámolókat Téglás Istvántól származnak, aki Nagy- és Kisküküllő megyék segéd-tanfelügyelője, 1894-től pedig Torda-Aranyos megye tanfelügyelője, emellett a *czigánykincsek* legavatottabb korabeli ismerője és lelkes gyűjtője is volt.⁹ Tanulmányaiban összesen harmincnégy *czigány* ezüstpohár részletes leírását közli, gyakran fotókkal és rajzokkal kiegészítve, és bár kutatómunkájának középpontjában nem elsősorban a „népismei szempont” (TÉGLÁS, 1913, 138.) vagy az „ethnographiai becs” (TÉGLÁS, 1912a, 51.) állt, a *czigánykincsek* iránt érdeklődő kortársainál jóval nagyobb figyelmet szentelt e tárgyak *czigány* használati kontextusainak: a hozzájuk kapcsolódó *czigány* értelmezések és gyakorlatok vizsgálatának.

Milyen szempontok alapján strukturált/strukturálható az az ismeretanyag, amelyet Téglás tanulmányaiban olvasói elé tár?

3.1. *Előállítás, forma, funkció*

3.1.1. Az általa alkalmazott klasszifikációs elvek egyike az előállítás körülményeivel, ezen belül is a megrendelő etnikai hovatartozásával, valamint a forma és a díszítmények kérdésével kapcsolatos. A *czigányok* megrendelésére ötvösmesterekkel készítettett, azaz mondvacsináltatott poharakat (TÉGLÁS, 1912a, 51.; lásd az 1. képen látható 1., 2., 3. és 5. poharat, valamint a 2., 3. és 4. képet) Téglás megkülönbözteti azoktól a régi nemesi ezüstpoharaktól (TÉGLÁS, 1912a, 51.; lásd az 1. képen látható 4., 6., 7., 8., 9., 10., 11. és 12. tárgyat), amelyek „a régi időben valamely előkelő egyén vagy család részére készültek és csak idők múltán, ki tudja, minő körülmények folytán vándoroltak a *czigányok* birtokába” (TÉGLÁS, 1912b, 130.; vö. 1899, 23., 1912a, 55.). A mondvacsináltatott *czigány* poharakat a mai európai régiségpiac is ismeri, e tárgycsoportot önálló típusként tartja számon „vajdapohár” néven.

Téglás adatai és más források alapján úgy tűnik, hogy a mondvacsináltatott *czigány* poharak a forma és a díszítmények tekintetében jórészt ugyanazt a sé-

⁸ Magyarországi Rendeletek Tára, 51. folyam, 1917. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 2522–2529.

⁹ A Téglás halálhírét közlő Erdészeti Lapokban (Sz. N., 1915, 436.) például ez olvasható róla: „lelkes botanikus és a népművészet éber figyelője, a természeti szépségek iránti különös érzékkel gyűjtött s rajzoltatott és tordai múzeumban a háziipari díszítményeknek, a pásztorművészetnek, *czigánykincsek*nek gazdag gyűjteményét halmozta apránként össze.”

mát követték: a többnyire henger alakú, felső harmadában kiszélesedő pohártest legjellegzetesebb díszítményeinek a karcolt medalionok, valamint a körbefutó felső szegély (Téglás terminusát idézve: „pántlika”), illetve az ezekben vésett „életképek” tekinthetőek. A témájukat tekintve egyedi medalionok ará-

1. kép A tordai zálogházban Téglás által lefényképezett, „érdekesebb” mondvacsináltott és régi nemesi ezüstpoharak. (TÉGLÁS, 1912b, 124.)

2. kép Mondvacsináltott cigánypoharak – Téglás István (1913, 138.) rajzai.

3. kép Néhány, a mondvacsináltott poharak medalionjaiban látható életképek közül – Téglás István rajzai. (TÉGLÁS, 1913, 140., 142.; 1912b, 127.)

4. kép A TÉGLÁS (1912b, 126–127.) által 1912-ben ismertetett, majd a Nagyházi Galéria és Aukciósház egyik árverési katalógusában 2003-ban felbukkanó mondvascsináltatott ezüstpohár.

nya csekély a legkedveltebb motívumcsoport előfordulásának gyakoriságához képest, amely egy sátra előtt álló vagy guggoló, ezüstpoharát a kezében tartó *czigány* férfit örökít meg (lásd a 2., 3. és 4. képet).¹⁰ (Téglás – ahogyan több adatközlője is – gyakran „vajda”-ként azonosítja ezt a személyt.) Az általa bemutatott ilyen témájú medalionokhoz kapcsolódó tizenkét leírás közül itt csupán egyet idézek: „A fényképben feltüntetett oldalon látható, a mint a sátra előtt törökösen guggoló *czigány*-vajda a vajda-poharat jobbával magasra emeli, nyujtott baljában pedig valamely görbe tárgyat, talán éppen az általa készített sarlót fogja. A sátor oszlopának derekán üst lóg és az oszlop tetejéről egy madár tekint alá a vajdára” (TÉGLÁS, 1912a, 51.). Majd így folytatja: „A kép a vajdát díszruhájában örökítette meg. Baloldalra lelógó nagy kucsmát, magyarcizmát visel; prémes dolmányán a nagy ezüsgombok pompáz-

¹⁰ A korabeli publikációkban szereplő mondvascsináltatott *czigánypoharak* jellegzetes vonása, hogy a medalionjaikban megörökített poharak – formai tulajdonságaikat tekintve – maguk is kivétel nélkül mondvascsináltatott poharak. A medalionokban gyakran szerepelnek olyan férfi kereszt- vagy vezetéknevek is, amelyeket Téglás e tárgyak *czigány* megrendelőivel hoz összefüggésbe.

nak, sőt tarisznyájának szíja is ily gombokkal van ékesítve. Lábánál ott van bevésve a tulajdon neve is: *Nothi*. A képet babérkoszorú kereteli” (TÉGLÁS, 1912a, 51.). A sátra előtt ábrázolt „vajda” esetenként nemcsak „vajdapoharat” tartja kezében, hanem „vajdabot”-ját is (vö. OROSZ, 1914; TÉGLÁS, 1912c, 269–270.; 1913, 138–142.; JÓZSEF FŐHERCEG, 1890). Az egyik ilyen poharat Téglás 1912-ben vehette közelebből szemügyre az újtordai vásáron, amikor az oda érkező *czigányok* egyike azt megvételre ajánlotta neki (TÉGLÁS, 1913, 141–142.).

A mondvacsináltatott poharak „pántlikáján” többnyire olyan sztereotipikus életkép-törödékek láthatóak, mint az erdőszélen felállított *czigánysátor*, benne vagy előtte kovács vagy rézműves *czigány* férfi szerzősámaival (kalapács, üllő stb.); különféle vadászjelenetek: nyulat vagy szarvast üldöző kutya és vadászok; a „*czigányok* előtt oly kedvelt disznóetetés” (TÉGLÁS, 1912c, 272.), de ugyanitt esetenként loábrázolásokkal és csendőrökkel is találkozhatunk. Az említett életképek, amelyek elkészülését Téglás feltételezése szerint a kiválasztott ötvösmesterrel folytatott, a forma és a díszítvények kérdését érintő egyeztetés előzte meg (innen ered maga a mondvacsináltatott elnevezés is, vö. TÉGLÁS, 1912a, 53.), egyértelműen utalnak a megrendelők etnikai hovatartozására. A formaválasztás és a felületdíszítő eljárások és motívumok hasonlósága mellett e poharak további közös vonása, hogy azok a darabok, amelyek előállításának ideje ismert, a 19. században készültek. Jelentős részük a kolozsvári Erdödi műhelyéből, a század közepéről származik. Téglás a *Czigány-kincsek* első közleményében egy darab (TÉGLÁS, 1912a, 51–53.), a másodikban pedig négy olyan mondvacsináltatott ezüstpoharat ismertet, amelyet kétségtelenül Erdödi készített (TÉGLÁS, 1912b). SZÁDECZKY (1899a, 251.) ugyancsak említést tesz két olyan pohárról, amelyeken Erdödi mesterjegye látható.¹¹

A régi nemesi ezüstpoharakra ezzel szemben a forma, illetve a díszítő eljárások és motívumok sokszínűsége és változatossága jellemző, valamint az, hogy a készítés kimutatható vagy feltételezhető idejét tekintve e tárgyak régebbiek a mondvacsináltatott ezüstitárgyaknál. A *czigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharakon – magától értetődő módon – nem szerepelnek *czigány* életképek sem a medalionokban, sem máshol. Gyakran tűnnek fel azonban a pohártesten a nem-*czigány* megrendelők vagy tulajdonosok kiletére (etnikai hovatartozására stb.) utaló kereszt- és vezetéknevek, esetenként családi címerek, évszámok és egyéb feliratok.

3.1.2. Téglás az általa megvizsgált tárgyakat státusmarker funkciójuk (intenzitása) alapján is két csoportba sorolja. A *Czigány-kincsek* második közleményében amellett érvel, hogy a *czigányok* különbséget tesznek a „vajdapoharak” és a tulajdonukban lévő egyéb ezüstpoharak között. Az osztályozás alapja – véleménye szerint – az eltérő ürtartalom, mivel „a kisebb ezüstpoharakat nem tekintik vajdapohár gyanánt” (TÉGLÁS, 1912b, 130.; vö. 1912a,

¹¹ Téglás és Szádeczky egy esetben ugyanazt az Erdödi által készített mondvacsináltatott poharat ismerteti (lásd később).

50.). Téglás tanulmányaiból nem derül ki, hogy utóbb idézett megjegyzése vajon *czigány* beszélgetőtársaitól származó adatokon, esetleg saját megfigyelésen alapul, vagy csupán egy általa megfogalmazott hipotézis.

3.2. *Multietnikus tárgyéletrajzok – kulturális/etnikai határátlépések*

Amíg a *czigányok* megrendelésére készült mondvacsináltatott poharak többsége esetében az eredet és a kultúrák/etnikai csoportok közötti első határátlépés azonosítása nem okoz problémát, addig a régi nemesi ezüstpoharak vonatkozásában egészen más a helyzet. Habár Téglás azon kevés korabeli szerző közé tartozik, akik e tárgyak *czigányokra* jellemző használati kontextusai, funkciói és jelentései iránt is érdeklődtek, és törekedett arra, hogy adatközlőinek egy része a *czigányok* közül kerüljön ki, arról, hogy a nemesi ezüstpoharak mikor és milyen módon jutottak a *czigányok* birtokába, csak ritkán szolgál(ha)t magyarázattal. Az egyik ilyen tárgy kapcsán például amellettt érvel, hogy az „hajdan egy oláhországi vajda pohara volt. Ezt az ő [értsd: a *czigány* tulajdonos – B. P.] apja ezelőtt ugy negyven évvel Brassóban akkor vásárolta egy oláh bojártól, mikor Bukarestből sok bojár menekült oda” (TÉGLÁS, 1913, 137.). Csak feltételezhető, hogy a *czigányok* nézőpontjából a nemesi ezüstpoharak legfontosabb korabeli lelőhelyei az erdélyi zálogházak/banki zálogosztályok lehettek, valamint azok a kereskedők (vö. SIGERIUS, 1901), illetve arany- és ezüstművesek, akik ugyancsak foglalkoztak ilyen tárgyak zálogba vételével (vö. TÉGLÁS, 1913, 135.). Megjegyzendő, hogy Téglás 1912-ben arra az időszakra, amikor a régi nemesi ezüstpoharak nagy számban vándoroltak a *czigányok*hoz, már (befejezett) múlt időként utal: „Régebben, míg gyakran kerültek eladásra a régi nemesi ezüstpoharak, kiválóan Erdélyben nagy előszeretettel keresték és vásárolták meg a *czigányok* az ily régi ezüstpoharakat” (TÉGLÁS, 1912a, 51.).

Tanulmányai esetenként a nemesi ezüstpoharak multietnikus társadalmi karrierjének *czigány* periódusával kapcsolatban is tartalmaznak tanulságos információkat. Az egyik, általa 1908-ban megvásárolt ilyen pohárról megjegyzi például, hogy az „Allítólag száz évnél is régebb időig volt” (TÉGLÁS, 1912a, 55.) a *czigányok* birtokában. Egy másik – szintén saját tulajdonát képező – talpas pohár esetében hasonlóképpen érvel:

A hagyomány szerint már száz évnél is hosszabb ideig szolgált mint vajdapohár, a mikor bekövetkezett az a körülmény, hogy az elszegényedett és felbomlásnak indult karaván előbb zálogba tette s miután kiváltani avagy a zálogot megújítani nem tudta, az eladásra került tárgyat én vásároltam meg és így került az ezelőtt úgy tíz évvel az én gyűjteményembe. Őszintén szólva, engem nem annyira az vonzott ehhez a pohárhoz, mert vajdapohár volt, mint inkább a poháron lévő díszítmények vonták magukra figyelmemet (TÉGLÁS, 1912a, 54.).

Téglás csupán elvétve utal azon elzálogosított *czigánykincsek* későbbi sorsára, amelyeket *czigány* tulajdonosaik már nem tudtak kiváltani, így azok idővel árverés útján gazdát cseréltek. E szöveghelyek (kivéve TÉGLÁS, 1912c, 272.) olyan ezüstpoharakat említenek, amelyeket maga Téglás vásárolt meg saját gyűjteménye számára.

3.3. Párhuzamos (etnicizált) értékdiskurzusok

Habár a 19–20. század fordulóján a kutatók érdeklődésének előterében elsősorban a nemesi ezüstpoharak, pontosabban: azok multietnikus életrajzánaak nem-*czigány* szakasza, illetve a formai aspektusok csoportja állt, Téglás tanulmányaiban egy olyan értékhorizont is megjelenik, amely a *czigányok* sajátjaként értelmezhető. Beszámolóiban három párhuzamos értékdiskurzus különíthető el.

3.3.1. A „művészi becs” (TÉGLÁS, 1913, 138.) *nem-czigány értékdiskurzusa*. A *czigánykincsek* egy részét kitevő nemesi ezüstpoharak iránti korabeli társadalmi érdeklődés megélénkülésének egyik oka kétségtelenül abban keresendő, hogy e tárgyakra az erdélyi magyar és szász értelmiség a 19. század közepétől már elsősorban esztétikai, történeti és identitásértékkel felruházott, muzealizálásra érdemes relikviákként tekintett. Ez a *nem-czigány* „művészi becs” értékdiskurzusa (lásd még az 5. szakaszt), amellyel Téglás és magyar vagy szász kortársai elsősorban azonosultak, és amely Téglás tanulmányaiban csak elvétve kapcsolódik az egyszerűbb kivitelű, kevésbé – jobbára karcollással – díszített mondvacsináltatott poharakhoz.

3.3.2. Az „ethnographiai becs” (TÉGLÁS, 1912a, 51.) *nem-czigány értékdiskurzusa*. A korabeli érdeklődők egy részének figyelmét azért keltették fel a mondvacsináltatott *czigánykincsek*, mert olyan „ethnographiai” leletekként, információforrásokként értelmezték azokat, amelyek némi betekintést engedtek az etnikai értelemben vett „másik”: a *czigányok* életmódjának, anyagi kultúrájának bizonyos szegmenseibe. E tekintetben Téglás különösen a pohártestre karcolt életképeknek tulajdonított nagy jelentőséget, amelyek „a mondvacsináltatott *czigány*-poharak ethnographiai becsét (...) emelik” (TÉGLÁS, 1912a, 51.). Egy másik szöveghelyet idézve: „Ez a [pohár a – B. P.] mondva csináltatott ily tárgyak sorába tartozik és habár művészi becse nem is valami figyelemreméltó, de népismeii szempontból a nevezetesebb *czigánykincsek* közé tartozik, mert a vándorczigányok életéből vett képek vannak reája vésve” (TÉGLÁS, 1913, 138.; vö. 1912c, 271.; 1899, 22.).

Az „ethnographiai becs” vagy „népismeii szempont” (TÉGLÁS, 1913, 138.) felértékelődéséhez valószínűleg hozzájárult a *czigányok* és a többségi társadalom tagjai közötti, jelentős társadalmi távolság, illetve (a legalábbis részleges) kölcsönös elkülönülés, amelyre Téglás több szöveghelyen is utal. A *czigányok* az „ethnographiai becs” *nem-czigány* értékdiskurzusában a többségi társadalommal együtt élő, de annak tagjai által kevésbé ismert,

ebből adódóan titokzatos és egzotikus „másokként” jelennek meg, akikkel kapcsolatban Téglás és kortársai elsősorban a kulturális és társadalmi különbségeket, az „elütő szokások”-at hangsúlyozzák, miközben elhallgatják, „láthatatlanná teszik” a – minden bizonnyal szintén létező – hasonlóságokat. A kulturális és etnikai értelemben vett másság, illetve idegenség tapasztalatának, valamint az erre fókuszáló kutatói tekintetnek nyilvánvaló példái többek között azok a szöveghelyek, ahol Téglás a „miénktől nagyon elütő szokásoknak hódoló”, „érdekes nép”-ként (TÉGLÁS, 1912a, 50.) definiált *czigányok* közötti „ethnographiai” adatgyűjtés nehézségeire figyelmeztet: „Látjuk, de nem nézzük, csak inkább eltekintünk felettük [értsd: a *czigányok* felett – B. P.] sőt nagy részben idegenkedünk is tőlük. Annak a nagy idegenkedésnek is lehet valamely része abban, hogy ez a nép még most oly távol esik tőlünk, mintha ezer meg ezer mértföld választana el bennünket. Az igaz, nem is éppen könnyű dolog hozzájuk férközni s szokásaikat tanulmányozni, mert szerfölött bizalmatlanok” (TÉGLÁS, 1912a, 50.). Végül hozzáfűzi: „Kiválóan titkolják vagyoni állapotukat s nagyon bajos arra vonatkozóan felvilágosítást szerezni, hogy van-e családi kincsük” (TÉGLÁS, 1912a, 50.). Habár a „művészi becs” értékdiskurzusához hasonlóan az „ethnographiai becs” értékdiskurzusa is a nem-*czigány* társadalom nézőpontját abszolutizálja, egzoticizáló-esszencializáló jellege ellenére is hozzájárulhatott valamelyest ahhoz, hogy a többségi társadalom *czigányokról* alkotott képe árnyaltabbá váljon.

3.3.3. *A czigányok „hangja”/értékdiskurzusa: az értéktulajdonítás czigány logikája.* Téglás tanulmányaiban – elszórtan ugyan, de – arra vonatkozó utalásokat is találunk, hogy a *czigányok* miért becsülik olyan sokra a mondvacsináltatott ezüstpoharakat. Értelmezése szerint azok elsősorban a saját etnikai csoportjukból származó, gyakran a pohártesten is ábrázolt és megnevezett *czigány* megrendelő/tulajdonosok¹² miatt válnak értékessé számukra. Az értéktulajdonítás alapja tehát a tárgyak etnikus történelemben ágyazottsága, vagyis az, hogy a *czigányok* saját múltjuk materializálásának eszközeiként, hordozható emléktárgyakként tekintettek rájuk. (Csak feltételezhető, de adatok hiányában nem bizonyítható, hogy a nemesi ezüstpoharak ugyancsak emiatt tettek szert jelentőségre körükben.) Téglás érvelését idézve: habár a mondvacsináltatott poharak „nem is oly művészi kivitelűek és nem is oly szépek, mint a régi nemesi poharak, de a *czigányok* előtt nem kevésbé, sőt talán még becsesebbek, mert az azokra vésett képek a *czigányok* életéből, az egyes vajdák vagy családfejek történetéből vett jelenségeket tüntetnek fel” (TÉGLÁS, 1912a, 51.). Az egyik mondvacsináltatott tárgy medalionjában megörökített életkép kapcsán hasonlóképpen fogalmaz: „Altalában ez a kép éppen nem valami művészi munka, de a hagyomány szerint a képet egy vajda csináltatta, ez a körülmény pedig elég arra, hogy ennek a

¹² Téglás adataiból arra következtethetünk, hogy a megrendelő, az első tulajdonos, valamint a pohártesten ábrázolt *czigány* férfi a mondvacsináltatott poharak esetében rendszerint egyazon személy lehetett.

tárgynak a becsét a cigányok előtt nagyon magasra emelje. A kép értelmezésére nézve magyarázatot még nem találtam. Ez elől a cigányok elzárkóz-
nak” (TÉGLÁS, 1912b, 127.). Egy másik pohár bemutatása során, amelyet
egy Torda mellett táborozó *czigánykaravánt* felkeresve vehetett szemügyre
1912 májusában, Téglás részletesen ismerteti az egyik medalionban látható,
emlékezetes eseményt: „Rajzolás közben hosszas kérdezősködésem után
sikerült annyit megtudnom, hogy a képen a pohár jelenlegi tulajdonosának
a nagyapja, Mihu van megörökítve. Elbeszélése szerint ezelőtt mintegy 65
évvel történt, hogy a cigánycsalád Besztercze felől Bukovinába igyekezett
és Borgón túl az erdő egy tisztásán sátorozott, mikor Mihu vajda egy karó-
ért a fák közé távozott” (TÉGLÁS, 1913, 140.). Majd így folytatja: „A karót le
is vágta és már indult azzal ki az erdőből, akkor a fenyők sűrűjéből, a völgy
mélyéből egy nagy vadkan rontott rá. Mihu ledobta a karót és két kézre
fogott fejszével oly erővel sujtott a disznóra, hogy annak erős koponyáját
kettéhasította. Ez az eset és a véletlen zsákmány oly örömet okozott, hogy
azt a vajda az általa azután nem sokkal később készítettett ezüstpoháron is
megörökíttetni elég érdemesnek találta” (TÉGLÁS, 1913, 140.).

3.4. Czigány tárgyhasználati kontextusok

Bizonyára az „ethnographiai becs” iránti érdeklődésével magyarázható,
hogy Téglás elemzéseiben arra vonatkozó adatok is felbukkannak, hogy a
czigányok mikor és hogyan használják ezüsttárgyaikat, illetve milyen jelen-
téseket társítanak hozzájuk.

E – feltehetően *czigányokkal* folytatott beszélgetéseken alapuló – észre-
vételekből megtudhatjuk például, hogy a *czigánykincsek* használatára „na-
gyon ritkán, inkább csak valamely örvendetes családi esemény alkalmával
kerül sor. Ezekhez a családi kincsekhez nagy szeretettel ragaszkodnak, azok
egyes darabjaihoz nemcsak mondák, hanem babonás hagyományok is fű-
ződnek” (TÉGLÁS, 1912a, 50.). Kiderül továbbá, hogy tulajdonosaik igyekez-
nek elrejteni e tárgyakat a kíváncsiskodó nem-*czigányok* elől, és csak „az
elkerülhetetlen, a legvégső szükségben válnak meg” tőlük – sokan azonban
még ilyenkor is az elzalogosítás stratégiáját választják (TÉGLÁS, 1912a, 50.),
hogy ezzel is elodázzák a tulajdonviszony megszűnését. Az ezüsttárgyakhoz
való ragaszkodás mértékére utal az a szöveghely is, amely szerint Téglás a
poharak egyikét csak úgy vásárolhatta meg, hogy a *czigányok* feltételként
„kikötötték, hogy azt egy év alatt visszavehessék” (TÉGLÁS, 1913, 136.).
Téglás olyan ezüstpoharokról is tudomást szerzett, amelyek

már 8–10 év óta zálogban vannak és a cigányok évről-évre pontos-
san fizetik a kamatokat, de kedves kincseiktől megválni nem akarnak.
Mindig biztatja őket a remény, hogy ismét oly körülmények közé jut-
nak, mikor azt a hagyományaik által megszentelt tárgyat kiválthat-

ják. Előfordul azonban bár ritkán az is, hogy messzi távolban kóborló karaván évek során át nem ad magáról életjelt, valamely körülmény folytán a karaván teljesen szétbomlott. Ilyenkor kerül eladásra egy-egy cigány-kincs. Ily körülmények közt szerezhettem meg én is néhány darabot gyűjteményem számára (TÉGLÁS, 1912a, 50.).

A *czigánykincsekről* megtudjuk továbbá, hogy használatuk társadalmileg differenciált: „az asszonyok a vajda-pohárból nem ihatnak, mert az a nagy tisztesség nem cigánynénak való” (TÉGLÁS, 1912a, 54.), ugyanakkor a „vajdapohár”-nak nem minősülő, kisebb ezüstitárgyakat „családi és más ünnepeik alkalmával az asszonyok is használják” (TÉGLÁS, 1912b, 130.). Másutt Téglás arra figyelmeztet, hogy a talpas nemesi ezüstpoharak esetében a talprészt, amely „egy külön kis poharat képez (...) asszonyok poharának nevezték”, és néha „a nagy családi ünnepeken (...) a vajda vagy a családfő kiváló kegyképpen a vajda-pohár alján lévő ilyen mélyedésből juttatott bort az arra érdemes asszonyoknak” (TÉGLÁS, 1912a, 54.).

A korabeli beszámolók alapján úgy tűnik, hogy az ezüstpoharak nemcsak a különbség politikájának eszközeiként, vagyis nemcsak a *czigány* csoportokon belüli társadalmi és gazdasági viszonyok materializálására, reprezentálására szolgáló eszközökként tettek szert jelentőségre (vö. a „vajda-poharak”-ról a 3.1.2 szakaszban írottakkal és a tárgyhasználat társadalmi alapú meghatározottságával), hanem gazdasági erőforrásként is. A *czigányok* ugyanis ezüstpoharaikat a téli szálláshelyen eltöltött hónapok után gyakran adták be különböző zálogházakba azért, hogy az így felvett kölcsönből (OROSZT /1914, 162./ idézve: alkalmi „forgótöke-mennyiség”-ből) fedezni tudják a tavasz folyamán felmerülő költségeiket. (Az elzálogosítás természetesen más gazdasági krízishelyzetek megoldásában is szerepet játszhatott.)

TÉGLÁS (1912b, 124.) és GYÁRFÁS (1912, 258.) szerint azonban a *czigányok* nemcsak azért látogatták a zálogházakat, mert készpénzre volt szükségük, hanem azért is, mivel az elzálogosítás révén gondoskodhattak ezüstitárgyaik biztonságos elhelyezéséről. Az „ezüstművek” elrejtése a hosszú ideig elhagyatott téli szálláshelyen valószínűleg kockázatos döntés lett volna, ugyanakkor – a hatóságok általi gyakori igazoltatás, átvizsgálás és az esetenkénti vagyonelemek miatt – az is jelentős veszélyeket rejtett magában, ha a *czigánykaravánok* tagjai maguknál tartották ezüstitárgyaikat hónapokig tartó vándorlásuk során. Téglás maga is több olyan esetről szerzett tudomást, „a mikor a vándorcigányok féltett kincseiket csakis azért tették be a zálogházba, mert hosszabb útra, vagy éppen külföldre készültek s nem volt más oly biztos helyük, a hol azokat a drágaságokat visszaérkezésükig hagyhatták volna. Ilyenkor inkább csak pro forma kérnek és vesznek fel a zálogba helyezett kincsekre valami csekély összeget” (TÉGLÁS, 1912b, 124.). Majd hozzáfűzi: „Úgy tapasztalom, hogy kiválóan kedvelik a tordai zálogházat, mert nagyon gyakran veszik igénybe. (...) Szokásban van, hogy

kivált az őszi és a nyári országos vásárokon több vidék cigányai sereglenek ide és ez alkalommal adják-veszik, cserélik a kincseket. Ilyenkor a tordai zálogházban is nagy forgalmat csinálnak” (TÉGLÁS, 1912b, 124–125.). Használóképpen fogalmaz Sigerius is a fogarasi Schul kereskedőnél elzalogosított hatvan ezüstitárgyból álló *czigánykincessel* kapcsolatban: „Ezek a gyakran igen pompás ezüstkelyhek erdélyi vándorczigányokhoz tartoznak, akik azért helyezik ezeket letétbe Fogarason, hogy biztonságban tudják őket. A fogarasi őszi vásár idején aztán Fogarasra jönnek, kiváltják az értékes tárgyakat, hogy azokból igyanak, majd ismét letétbe helyezik őket” (SIGERIUS, 1896, 239.).

3.5. Az adatgyűjtés technikái – etnicitás és interakcionális hatalom

Téglás elsősorban zálogházi alkalmazottakkal, *czigányokkal*, valamint Herbst Mór tordai aranyművessel folytatott beszélgetései során, továbbá zálogházakban elhelyezett, *czigánykaravánok* igazoltatása során előkerült vagy a tulajdonosaik által önként megmutatott *czigánykincsek* megtekintése révén gyűjtötte össze tapasztalatait, és fényképek, rajzok, illetve jegyzetek segítségével dokumentálta azokat. Az alábbiakban az információgyűjtés kontextusául szolgáló, Téglás tanulmányaiban említett (vagy egyértelműen kikövetkeztethető) találkozási helyzetek két aspektusával foglalkozom közelebről. Egyrészt a résztvevők etnikai hovatartozásával (interetnikus *versus* etnikai értelemben homogén találkozási helyzetek), másrészt az interakcionális hatalom (MILLS, 2002, 74.) eloszlásával, vagyis az adatszolgáltatás önkéntességének kérdésével.

3.5.1. *Nem-czigányok – egymás között.* Az, hogy a zálogházak megkülönböztetett jelentőségre tettek szert Téglás információforrásai között, magától értetődik, és a *czigánykincsek* iránti korabeli érdeklődés fókuszával, valamint az adatgyűjtés választott módszereivel magyarázható. Téglás és kortársai – eltekintve az „ethnographiai” érdeklődés alkalmi megnyilvánulásaitól – elsősorban saját múltjukhoz kapcsolódó művészettörténeti jelentőségük és identitásreprezentációs kapacitásuk miatt vették szemügyre, dokumentálták, illetve vásárolták meg a *czigánykincseket*,¹³ csekély figyelmet fordítva a hozzájuk társuló *czigány* jelentések és használati kontextusok vizsgálatára. Zálogházi kutatásai során maga Téglás is az ott látható tárgyak megtekintésére, a vizuális dokumentáció bizonyos típusaira, valamint az alkalmazottakkal folytatott beszélgetésekre szorítkozott, ily módon a zálogházakat kizárólag etnikai értelemben homogén (nem-*czigány*) terékként hasznosította.¹⁴ Az ott elhelyezett, *czigány* használati kontextusuk-

¹³ Különösen igaz ez a régi nemesi ezüstpoharak esetében.

¹⁴ A zálogházakkal fenntartott kapcsolatáról (tárgymegtekintések és -dokumentáció, árveréseken való részvétel és vásárlás) szólva Téglás egyszer sem utal arra, hogy ott *czigányokkal* találkozott volna.

ból kiragadott tárgyak a tulajdonosok tudta és beleegyezése, valamint az interetnikus találkozási helyzettel járó esetleges kockázatok és konfliktusok nélkül váltak közelebből szemügyre vehetővé az érdeklődők számára.¹⁵ Téglás zálogházi kutatásait feltehetően az interakcionális hatalom szimmetrikus eloszlása, a résztvevők közötti kiegyensúlyozott kooperáció jellemezte. Megjegyzendő, hogy a zálogházak annak köszönhetően, hogy nemcsak egy etnikai csoport tagjai látogatták azokat érdeklődőkként és vásárlókként, illetve helyezték letétbe ott értéktárgyaikat, valójában *interetnikus kontakt-zónaként* (CLIFFORD, 1997, 192.) funkcionáltak. Épp ezért lehetek alkalmazsak a *czigánykincsekkel* kapcsolatos kutatói érdeklődés kielégítésére.

Téglás, amint arra már utaltam, nemcsak kutatóként, hanem műgyűjtőként is kapcsolatban állt a tordai zálogházzal, és árverés útján maga is több *czigánykincs*hez jutott hozzá (vö. TÉGLÁS, 1912a, 50., 54., 55.). Ezek egyike például egy olyan régi nemesi ezüstpohár volt, amelyet a *czigányok* évekkorábban helyeztek el az említett zálogházban, a kamatokat pedig időről időre egy „öreg *czigány*” fizette ki. „Az 1906-ik évben az öreg és karavánja nem jelentkezett. Arról engem a zálogház akkori vezetője azzal értesített, hogy még egy évig vár és ha az alatt sem újítanak meg a kölcsönt, a vajdapohár elárverezés alá kerül” (TÉGLÁS, 1913, 137.). A szóban forgó tárgyat Téglás 1907-ben vásárolta meg.

3.5.2. *A hatalom árnyékában: hatósági igazoltatás, átvizsgálás és vagyonekobbzás.* A *czigányok*ra és ezüstitárgyaikra leselkedő veszélyeket jelzi, hogy esetenként maga Téglás is a helyi hatóságokkal való együttműködés révén (a karavánok igazoltatása, a vagyontárgyak elkobbzása során) tett szert ismereteire. Ezekben az interetnikus találkozási helyzetekben az interakcionális hatalom eloszlása egyértelműen aszimmetrikus, azokra a többségi társadalom képviselőinek dominanciája és az „adatközlők” kiszolgáltatottsága jellemző. Téglás két, ide sorolható esetet is említ, amelyek közül itt csupán egyet idézek: „Az 1886-ik év tavaszán Kőhalomban az országos vásár alkalmával Balthesz Frigyes, főszolgabíró, egy átutazó *czigánykaravánt* valamely gyanú következtében letartóztatott és megmozgatott. Ekkor nyílt alkalmam a *czigányok* szekereiről leszedett sok mindenféle tárgyat, lim-lomot és a ritka szép *czigány-kincseket* a főbíró szíveségéből részletesebben megtekinteni” (TÉGLÁS, 1912c, 268; vö. 1899). Majd az ezüstitárgyak számba vételével folytatja: „Volt náluk: három ezüstpohár, egy födeles ezüst szép kanna, egy ezüsfödeles nagy pipa; az asszonyok, leányok gyöngyei között sok ezüstpénz, továbbá egy ezüst bogláros öv, hét nagy ezüstgomb, ezüstyűrűk és fülönfüggők” (TÉGLÁS, 1912c, 268–269.; vö. 1912c, 270–271.). A karavánt az igazoltatást követően még aznap továbbbengedték.

¹⁵ Herbst Mór, aki maga is foglalkozott *czigánykincsek* zálogba vételével, illetve továbbértékesítésével, a zálogházak vezetőihez hasonlóan ugyancsak Téglás rendelkezésére bocsátotta a nála elzálogosított ezüstitárgyakat azért, hogy azokról rajzok készülhessenek (vö. TÉGLÁS, 1912b, 129.; 1913, 135.).

3.5.3. *Szimmetrikus interetnikus találkozási helyzetek.* Téglás saját tapasztalataira – és ez beszámolóinak egyik vitathatatlan érdeme – gyakran olyan interetnikus találkozási helyzetekben tett szert, amelyek létrejöttét ő maga vagy a *czigányok* kezdeményezték, és amelyekben az információ-áramlást szabályozó interakcionális hatalom feltehetően legalább részben a *czigányok* kezében volt. Azaz ők maguk is számottevő hatást gyakorolhattak arra, hogy mibe avatják be Téglást, és mit tartanak titokban előtte. Ide sorolható például az az eset, amikor megvételre ajánlottak neki egy poharat, Téglás azonban – mivel túlságosan drágának találta azt – végül nem kötött üzletet a *czigány* tulajdonossal, az alkalmat kihasználva azonban rajzokat készített a tárgyról, és eközben igyekezett minél többet megtudni annak *czigány* társadalmi karrierjéről is (TÉGLÁS, 1913, 141.). Hasonló találkozási helyzetről tesz említést egy másik tanulmányában, amelyben egy mondvacsinált pohár díszítményeiről készített rajzokat közöl – ez utóbbiakat „több *czigánynak*” is megmutatta, hogy azok „értelmére” nézve magyarázatot találjon (TÉGLÁS, 1912a, 53.).

Beszámol továbbá egy olyan – *A czigányok „hangja”/értékdiskurzusa* című szakaszban már említett – esetről is, amikor a tulajdonos szándéka ellenére, annak figyelmét kijátszva vizsgálhatott meg közelebről két ezüstpoharat:

Az 1912. évi májusban pár napig népes *czigánykaraván* sátorozott Torda mellett az Aranyos folyó kavics szérűjén. Néhányszor kísétáltam hozzájuk, de nagyon zárkózottak voltak. Harmadízben úgy érkeztem hozzájuk, – nem a város felől, hanem az iparvasút felől, – hogy közeledésemet előre nem vették észre. Éppen akkor leptem meg őket, mikor az egyik *czigány* két ezüstpoharát az Aranyos partján mosta. Így, ha nem is nagy szívességgel, de mégis csak megmutatta azt a két poharat. Tagadta, hogy több kincsük is volna (TÉGLÁS, 1913, 139.).

4. *A czigánykincsek* – számokban

Arra vonatkozóan, hogy a 19–20. század fordulójáig a különféle ezüstartályak milyen nagy számban vándoroltak egyes erdélyi *czigány* csoportok tagjaihoz, a korabeli beszámolókból meglepő képet kapunk. Téglás a *Czigány-kincsek* második közleményében például megjegyzi, hogy

Éppen most, a mikor a tordai zálogházban lévő *czigány-kincsekről* a rajzokat készítettem, a körülmények véletlenül úgy alakultak, hogy a *czigányok* birtokában lévő ezüstkincseknek itt szokatlanul nagy forgalma volt és azok a szokottnál is sokkal nagyobb mennyiségben torlódtak itt együvé. Így az 1911. év szeptemberében egy napon, itt a *czigány-kincsek* tömegében, 32 ezüstedényt olvastam meg. Voltak

itt azok között feltűnő nagy poharak, talpas kisebb poharak, többé-kevésbé díszes kelyhek, kávéskannák, tejeskannák, cukorportartók, csészék, födeles és más kupák, de legtöbb volt mégis a pohár. Ez a körülmény is a cigányoknak az ezüst iránti rendkívüli nagy vonzalmát bizonyítja és egyszersmind illusztrálja azt is, hogy mily nagy tömeg ezüstmű van a szegény vándor kóborcigányok kezén (TÉGLÁS, 1912b, 130.).

Ha figyelembe vesszük, hogy

– Gyárfás szerint a brassói zálogházban száz darab *czigánykincset* „öriznek (...) állandóan” (GYÁRFÁS, 1912, 259.),

– Hermann a marosvásárhelyi takarékpénztár zálogházában „Egyszer ötvennél több érdekes” (HERMANN, 1909a, 1.) *czigánykincset* vizsgálhatott meg,

– Téglás – a fent említett tordai tárgyakon kívül – további 23 ezüstpoharat vehetett közelebről szemügyre,

– SIGERIUS (1901) Nagydisznódon 10, 1893-ban a fogarasi Schul kereskedőnél 60 különböző, *czigányok* tulajdonát képező „ivóalkalmatosságot” látott,

– SZÁDECZKY (1899a) pedig az egyik zálogházban egy külön „múzeumnyi” ezüstitárgyat talált, amelyek közül 30 darab részletes leírását közli, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az erdélyi *czigányok* egyes csoportjainak ezüstitárgyak iránti érdeklődése a 19–20. század fordulóján meglehetősen intenzív lehetett. A korabeli szerzők csak az előbb idézett írásaikban több mint 300 tárgyról tesznek említést. (Vö. még HERRMANN, 1896a; HERMANN, 1909a, 1909b, illetve Her/r/mann romakutatásainak jelentőségére vonatkozóan: PALÁDI-KOVÁCS, 1999; BÓDI, 1999.) Kortársainak valószínűleg nem volt okuk arra, hogy kételkedjenek Téglás alábbi megjegyzésének hitelességében: „Talán nincs is olyan karaván, a melynek szekérládáiban a sok holmi, ringy-rongy között valamely ősi ereklye, családi kincs, kedves és éppen azért erősen féltve őrizett ékszer nem akadna” (TÉGLÁS, 1912a, 50.).

Figyelemre méltó tény, hogy a *czigánypoharak* közül néhány a szakirodalomban, illetve a műkincs piacon többször, különböző időpontokban is felbukkant. SZÁDECZKY (1899a, 251.) például említést tesz arról, hogy az egyik zálogházban egy olyan mondvasináltatott „czigány-poharat” látott, amelyen a „Nothi” és a „Marchus” feliratok szerepelnek. A rövid tárgyleírás alapján, ami a pohár felső szegélyére vésett jelenetek címszavakban történő összefoglalására, valamint a pohárolalon látható két medalion leírására terjed ki, úgy tűnik, ugyanezt a poharat mutatja be részletesebben tizenhárom évvel később TÉGLÁS (1912a, 51–53.), feltehetően mint saját tulajdonát. Egy 1831-ben a kolozsvári Erdődi műhelyében készült, TÉGLÁS (1912b, 126–127.) által a tordai zálogházban 1912-ben szemügyre vett: lefényképezett és részletesen lerajzolt mondvasináltatott poharat pedig – nagy meglepetésemre – a Nagyházi Galéria és Aukciósház 2003. évi katalógusainak

egyikében láttam viszont. (A pohár kikiáltási ára 440 000 forint volt.) A galéria katalógusában látható fénykép (lásd a 4. képet) és az ott olvasható tárgyleírás, valamint Téglás részletes rajza a medalionok egyikéről és a pohár felső szegélyén látható életképről kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ugyanazzal a tárggyal van dolgunk.

5. Multietnikus tárgyéletrajzok, tulajdonlási verseny és repatriotizáció

Az erdélyi gábor roma közösségek, valamint a rájuk jellemző presztízstárgy-gazdaság (vö. BERTA, 2005, 2006, 2009, 2010) vizsgálata során az elmúlt tizenkét évben szerzett tereptapasztalataim több ponton is nyilvánvaló hasonlóságot mutatnak a *czigány*okkal és *czigánykincsekkel* kapcsolatos korabeli adatokkal:

– a ma gáborként ismert romák felmenői az 1930-as évek előtt részben vagy teljesen maguk is vándorló életmódot folytattak – hasonlóan a századfordulón publikált közlemények *vándorczigányaihoz*;

– a leghosszabb gábor roma presztízstárgy-életrajzok a 19. század közepéig nyúlnak vissza;

– a Téglás, Szádeczky és mások által részletesen bemutatott régi nemesi ezüstpoharak egy része (legalábbis formai tulajdonságaik, illetve díszítmányaik alapján) ma a gábor romák között is értékes presztízstárgy lehetne stb.

Az említett egybeesések ellenére a gábor romák presztízstárgy-gazdasága, valamint az e tanulmányban ismertett adatok között nem mutatható ki közvetlen kapcsolat. Ismereteim szerint ugyanis a korabeli publikációkban – tárgyleírás, fénykép vagy rajz segítségével – dokumentált ezüstitárgyak egyike sincs ma gábor roma tulajdonban, és a név szerint említett *czigány* tulajdonosok sem azonosíthatóak a ma élő, általam ismert gáborok felmenőivel. Miért lehetnek mégis hasznosak ezek az adatok a gábor presztízstárgy-gazdaság vizsgálata szempontjából? Amint arra a bevezetésben már utaltam, azért, mert alkalmat adnak néhány olyan, e gazdaság 19. századi múltjának tágabb erdélyi társadalmi kontextusát érintő következtetés levonására, amelyek – közvetett módon – maguk is a gábor presztízstárgy-gazdasággal kapcsolatos szóbeli emlékezet hitelessége mellett érvelnek. (Például a 19. századig viszszenyúló tárgyéletrajzok vagy a századfordulón lezajlott presztízstárgy-ügyletek kapcsán kibontakozó konfliktusok esetében.)

A 19–20. század fordulóján publikált beszámolók megállapításai, valamint a bennük megemlített *czigánykincsek* és *czigány* tulajdonosok meglepően nagy száma alapján valószínűsíthető, hogy

a) a 19. század elejétől a mondvacsináltatott és a nemesi ezüstpoharak gyűjtése egyes – a rendelkezésre álló adatok alapján közelebbről nem definiálható – erdélyi *czigány* csoportokban elterjedt gyakorlattá vált (vö. SIGERIUS, 1901, 22.; TÉGLÁS, 1912a, 51, 54, 55. stb.)¹⁶;

¹⁶ A mondvacsináltatott tárgyak készítésének idejét rögzítő évszámok hasznos adalék-

b) a 19. század második felében a nemesi ezüstpoharak *czigányok*hoz áramlása már tömeges méreteket öltött. Az erről tudósító korabeli híradások nagy számán, valamint a repatriotizációra irányuló törekvések (vö. SIGERIUS, 1901, 22.; lásd később) megjelenésén túl igazolni látszik ezt az a tény is, hogy a *czigánykincsek* létezéséről és mibenlétéről a nem-*czigány* társadalom számos csoportja rendelkezett több-kevesebb ismerettel (múzeumszervezők, régiségkereskedők, ötvösök, ethnographusok /és olvasóik/, zálogházi alkalmazottak, a helyi hatóságok képviselői /csendőrök, szolgabírók/).

Habár kideríthetetlen, hogy a korabeli forrásokban szereplő *czigányok* kapcsolatban álltak-e a ma gáborként ismert romák elődeivel, vagyis nem zárható ki, hogy a két csoportot részben ugyanazok a személyek alkották, fogadjuk el hipotézisként azt a kijelentést, hogy a 19–20. század fordulóján Erdélyben élő, az egykori beszámolókból említett *czigányok* és a gáborok elődei valószínűleg időben „párhuzamos”, térben egymáshoz közeli szubkulturális gazdaságok/gyűjtői közösségek tagjai voltak. Azt a feltételezést, miszerint a századfordulón nemcsak a gáborok elődei rendelkeztek a nem-*czigányok*tól vásárolt ezüstitárgyakkal, az a tény is valószínűsíti, hogy a gábor romák egyáltalán nem készítették, és – tudomásom szerint – a múltban sem készítették ezüstpoharakat, éppen ezért ma egyetlen (presztízstárgyként definiált) mondvacsináltatott tárgy sem található etnikai alcsoportjukban.

Mivel magyarázható, hogy a régi nemesi ezüstpoharak a 19. században tömegesen áramlottak az erdélyi *czigányok*hoz? Amint az közismert, a 16–18. században az ezüstitárgyak az erdélyi nem-*czigány* társadalom több rétege számára is a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció általánosan elfogadott, keresett eszközeinek minősültek. Az ötvösművészet történetével foglalkozó tanulmányok (vö. BUNTA, 2001; P. SZALAY, 2001), híradások (SZENDREI, 1884) és a korabeli hagyatéki jegyzőkönyvek, hozományjegyzékek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar és szász polgárság és arisztokrácia esetében elterjedt gyakorlat volt az ezüstitárgyak készítése, gyűjtése és ajándékozása. Azok részben családi (esküvő, keresztelő stb.) és politikai eseményekhez kapcsolódó emlék-, illetve ajándéktárgyakként, részben pedig a hivalkodó fogyasztás és vagyonreprezentáció pohárszékeken kiállított eszközeiként hasznosultak. „Régente, mikor a készpénz féligmeddig biztonságos elhelyezésére nem volt mód, az értéktárgyak helyettesítették

ként szolgálnak a *czigányok* ezüstpoharak iránti vonzódásának elterjedésével kapcsolatban. TÉGLÁS (1913, 139.) a besztercei zálogházban két olyan mondvacsináltatott poharat vizsgált meg, amelyek 1839-ből, illetve 1841-ből származnak, SZÁDECZKY (1899a, 251.) pedig az általa ismertetett hat mondvacsináltatott tárgyról megállapítja, hogy azokat 1846 és 1861 között készítették. Az utóbbiak közül kettő a kolozsvári Erdődi műhelyéből származott. TÉGLÁS (1912b, 128–129.) a tordai zálogházban 1911 szeptemberében szemügyre vett 32 „ezüstedény” között négy olyan mondvacsináltatott poharat talált, amelyet ugyancsak Erdődi készített. KŐSZEGHY (1936) szerint Erdődi ötvösi tevékenysége az 1850-es, illetve az azt megelőző évekre tehető, ami ugyancsak amellet érvel, hogy az erdélyi *czigányok* (bizonyos csoportjai) már a 19. század közepén intenzív érdeklődést mutattak a mondvacsináltatott ezüstpoharak iránt.

mintegy a takarékpénztárat; ilyenekbe fektette feleslegét a jómódú polgár s ilyenmódon egyszersmind a müipar szép fejlődését is biztosította” (BRUCKNER, 1913, 136.). Nemcsak a magánszemélyek érdeklődtek az ezüsttárgyak iránt, hanem az erdélyi céhek (lásd a céhpoharakat), a városi tanácsok, illetve a református egyház gyülekezetei (lásd az úrasztali felszerelési tárgyakat) esetében is számos adat tanúskodik készíttetésükről, felhalmozásukról, illetve használatukról.

A 19. század elejétől azonban e tárgyak társadalmi jelentése fokozatosan átalakult: azok idővel elveszítették korábbi státuszjelölő kapacitásukat és gazdasági jelentőségüket, a felesleg-felhalmozás ideálisnak tekintett formáivá pedig a bankbetétek és az értékpapírok váltak. Ezzel egyidőben a különféle ezüsttárgyak tömegesen vándoroltak az erdélyi zálogházakhoz, illetve kereskedőkhöz, onnan pedig – legalábbis egy részük – a különböző *czigány* csoportok tagjaihoz, akikre a korabeli szerzők az ezüsttárgy-gyűjtés „divatjamúlt” magyar és szász gyakorlatának „örököseiként” utalnak. Sigerius, a nagyszebeni Transsylvania Általános Kölcsönös Biztosító Bank igazgatója már a 20. század legelején felhívta a figyelmet e folyamatra:

Hagyatéki összeírásokból ismert, hogy a szász családoknál nagy vagyon halmozódott fel ezüstoneszközökből, amelyet azonban, miután már nem volt szokás serlegeket ajándékba adni és miután a megtakarított pénzt többé nem ezüstbe, hanem értékpapírokba fektették, áruba bocsátottak. A *czigányok* – amint a megtelepedettek, úgy a vándorlók is – vették át a szokást, hogy a megtakarított pénzükből ezüstoneszközöket vásároljanak, és ezúton nagyszámú, gyakran igen művészi aranyműves-munka maradt meg számunkra (SIGERIUS, 1901, 22.).

Szádeczky Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményének gyarapítását szolgáló, korábban említett gyűjtőútja kapcsán ugyancsak szót ejt a többségi társadalom és az erdélyi *czigányok* ezüsttárgyak iránti érdeklődésével kapcsolatos időeltolódásról. Az ezüsttárgyak a *czigányok* „legkedveltebb értéktárgy”-ai, „s mint hajdan őseinknél az ‘arany és ezüst marha’ képezte és pótolta a mai takarékpénztári betéteket, értékpapírokat: a sátoros *czigány* értéktárgya mai napság is – az ezüst pohár. Ha megszorúl, beteszi a zálogházba; ha pénzre tesz szert, kiváltja; de eladni csak a legvégső esetben akarja” (SZÁDECZKY, 1899a, 247.). Téglás ugyanerre a következtetésre jut: a „*czigányok*knál (...) az ingatlanokat – a takarékpénztári könyvet – és más vagyont is az ily ezüst kincsek pótolják” (TÉGLÁS, 1912a, 51.). Amint azt az utóbbi idézetek is mutatják, az ezüsttárgyak *czigányok* közötti gazdasági jelentőségét és funkcióját a korabeli szerzők a saját kultúrájukból származó olyan kategóriák segítségével igyekeztek megragadni, mint az „ingatlanok”, a „takarékpénztári könyv” (TÉGLÁS, 1912a, 51), valamint a „takarékpénztári betétek” és az „értékpapírok” (SZÁDECZKY, 1899a, 248.). Az erdélyi gábor és cārhar roma etnikai alcsoportban ma dokumentálha-

tó presztízstárgy-gazdaságok kialakulása valószínűleg egyaránt a többségi társadalom ezüsttárgyakkal kapcsolatos attitűdjének 19. századi átalakulására, e tárgyak szimbolikus leértékelődésére és tömeges áruba bocsátására vezethető vissza.

A 19. század közepétől az erdélyi többségi társadalom egyes csoportjai (elsősorban műgyűjtők, múzeumszervezők és -pártolók) ismét érdeklődni kezdtek az akkor már részben *zigány* tulajdonban lévő nemesi ezüstporharak iránt. Esetükben azonban e tárgyak már nem a vagyonrepresentáció potenciális eszközeiként tettek szert jelentőségre, hanem a különböző identitásprojektekben nekik szánt szerepek miatt. Vagyis azért, mert maguk is hozzájárultak a nemzeti, etnikai és regionális identitás, illetve történelem megkonstruálásához, materializálásához és muzealizálásához.

E folyamat tágabb társadalmi és politikai kontextusául, illetve inspirációjának forrásául a 19. század közepétől egyre intenzívebbé váló nemzetépítési törekvések szolgáltak, amelyek Közép- és Kelet-Európa szinte valamennyi államában a nemzeti hagyományok tömegtermeléséhez (vö. HOBSBAWM, 1987), valamint az „autentikus” nemzeti lét kritériumait összegyűjtő „nemzeti leltárak” kialakításához vezettek. LÖFGRENT (1989, 14.) idézve: „Fokozatosan alakul ki az elképzelés arról, hogy mely elemek alkotnak önálló nemzetet, és milyen alkotórészek szükségesek az egyes állami formációk nemzeti kultúrává való átalakításához”. E leltár szerint

a közös nyelven, közös múlton és identitáson túlmenően minden nemzetnek rendelkeznie kell nemzeti népi kultúrával, nemzeti jelleggel és gondolkodásmóddal, nemzeti értékekkel, esetleg nemzeti ízléssel és nemzeti tájakkal (általában nemzeti parkok formájában), nemzeti mítoszokkal és hősökkel (antihősökkel is), és nemzeti jelképekkel (...). Ez a 'nemzeti leltár' javarészt a 19. században alakult ki, és a 20. században nyerte el végső formáját (LÖFGREN, 1989, 14–15.).

Habár Löfgren külön nem tesz említést róluk, magától értetődő, hogy a „nemzeti leltárnak” a nemzeti történelem és kultúra megalkotását, reprezentálását és panteonizálását elősegítő olyan nyilvános terek és intézmények is hangsúlyos elemei, mint a történelmi emlékhelyek és műemlékek, valamint a nemzeti/etnikai alapon szerveződő múzeumok (vö. ANDERSON, 1991, 178–185.; FEISCHMIDT, 2002; FOSTER, 1991). A nemzeti(esített) múzeumok statikus „képet kínálnak a nemzetről, egyetlen koherens nemzeti narratívába gyűjtve össze embereket, helyeket és eseményeket, azzal a céllal, hogy azt megtekintsék, megtanulják, emlékezzenek rá és tiszteletet tanúsítsanak iránta...” – érvel Fox és Miller-Idriss (2008, 550.). A szerzőpáros a nemzeti(esített) múzeumok létrehozását és azok látogatását a „nemzet fogyasztásának” egyik eseteként értelmezi.

A múzeum mint – a múlt és jelen, valamint az együttélő társadalmi csoportok viszonyát konceptualizáló és magyarázó – kontaktóza jelentőségét

a nemzeti/etnikus identitásprojektekben pontosan mutatja, hogy a nemzet-építés legintenzívebb periódusában: a 19. század második felében Magyarországon is sorra jöttek létre az országos és regionális múzeumok. Azaz a nemzeti hagyományok tömegtermelését az azok archiválására, értelmezésére és megjelenítésére szolgáló múzeumi tér tömegtermelése kísérte, illetve követte. Ez utóbbi folyamat részben a közelgő Millenniumnak köszönhető intenzitását. (A *zigánykincsekkel* foglalkozó beszámolókból említett gyűjtemények közül az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-ben jött létre, a nagyszebeni Karpathenmuseum pedig az 1880-as évektől működött.) A múzeum-alapításokkal kapcsolatos korabeli dokumentumokban számos arra utaló adat található, hogy a 19. század második felében egyes erdélyi múzeumok a – magyar, szász vagy román – nemzeti/etnikai identitás megkonstruálását és elismertetését (is) támogató, homogén terekként jöttek létre, azaz a nemzeti/etnikai identitáspolitika eszközei, illetve termékei voltak.¹⁷ Egyes etnikai csoportok/múzeumok között ezért alkalmanként a múzeumalapítás/tárgybeszerzés terén is kialakult etnikai alapon szerveződő rivalizálás (vö. HERRMANN, 1910, 167.), vagyis a nemzeti/etnikus múlt és identitás párhuzamos, versengő muzealizálására és materializálására is akad példa. (Megjegyzendő, hogy a múzeumok jelentős része Erdély etnikai sokszínűségének bemutatására törekedett.)

Az erdélyi múzeumok nemzeti/etnikai identitáspolitikai jelentőségére, valamint a közöttük esetenként kialakuló versengésre (vö. alább a „mérkőzés” metaforával) többek között JAKÓ (1942, 3–4.) is felhívja a figyelmet:

Erdély sajtósága népi összetételéből következett, hogy mindhárom nemzetisége saját erejéből létrehívott intézménnyel, külön-külön akarta biztosítani a művelődés minél magasabbrendű fegyvereit saját fajtája számára. Népi állaguk megóvásának vágya kívánta ezt, s így magyarázható, hogy ezek az intézmények mindegyik nemzetiségnek egészen máig jóval többet jelentenek egyszerű tudományos műhelyeknél. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum, a szászok Vérein für Siebenbürgische Landeskunde-je, Bruckenthal-múzeuma és újabban Nemzeti Levéltára, a románok Astra-ja és szebeni néprajzi múzeuma sokkal szervezettebb kapcsolatban volt és van a mögötte álló, őt tápláló nemzetiség társadalmával, mint az ország más részében lévő hasonló tudományos intézetek. (...) Így szolgálhatták ugyanis legeredményesebben azt a célt, mely mind-

¹⁷ Beszédes példája ennek, hogy az az üzenet, amelyet a Magyar Köztársaság elnöke az Erdélyi Múzeum-Egyesület 150 éves fennállására emlékező kolozsvári rendezvényre küldött, az Egyesületet az erdélyi „magyar nemzetépítés szimbóluma”-ként definiálja. (2009. november 20. Sólyom László köztársasági elnök üzenete Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum-Egyesület 150. évfordulója alkalmából. http://www.keh.hu/beszedekek20091120_uzenet_erdelyi_muzeumegyesulet.html; a letöltés dátuma: 2010. 01. 15.) Ugyanigy határozza meg azt az MTA elnöke saját köszöntő beszédében. (http://www.mta.hu/fileadmin/2009/11/P_link_s_J_zsef_besz_de.pdf; a letöltés dátuma: 2010 01. 15.)

egyikőjüknél ugyanaz volt: saját népiségük védelme a művelődés fegyvereivel. Az erdélyi nemzetiségek népi erőinek századok óta az élet minden vonalán máig tartó mérkőzésében ezeknek a XIX. század gondolkozásából fakadt intézményeknek fontos szerepük volt, s ez a szerep belátható időnkig meg is marad.

A nemzeti/etnikus panteonokként is funkcionáló múzeumok értelemszerűen nem jöhettek létre a nemzeti/etnikus múlt és kultúra indexikus reprezentációiként értelmezett tárgyak tömeges muzealizálása, „kurátor jellegű fogyasztása” (McCracken, 1988, 44–53.) nélkül. A leendő kiállítási tárgyak egy része iránti korabeli kereslet azonban valószínűleg intenzívebb volt, mint amit az elérhető javak piaca ki tudott elégíteni. A *czigánykincsekkel* foglalkozó beszámolók tanúsága szerint a régi nemesi ezüstpoharak is e kategóriába tartoztak. Azaz korlátozott forrást képeztek, ritkaságuk pedig a kisajátításukért zajló interetnikus tulajdonlási verseny kialakulásához vezetett.

E rivalizálás legrészletesebben adatolt típusa a többségi társadalomhoz tartozó múzeumok és műgyűjtők, illetve a *czigányok* közötti tulajdonlási verseny. (Beszédes tény, hogy SZÁDECZKY /1899a/ a *czigánykincsekkel* rendelkező zálogházakra és a *czigányok* csoportjára „rejtett múzeumok”-ként utal.) Amíg a korabeli beszámolókból arra következtethetünk, hogy a *czigányok* elsősorban etnikus múltjuk, valamint az intraetnikus társadalmi különbségek („vajda-pohár” stb.) és identitások materializálására használták a régi nemesi ezüstpoharakat, addig a nem-*czigány* műgyűjtők és múzeumszervezők – amint arra már utaltam – azért igyekeztek kisajátítani azokat, mert *saját* nemzeti/etnikai, illetve regionális identitásuk és történelmük reprezentációiként tekintettek rájuk. Vagyis azért, mert „az erdélyi fejedelmi kor ötvös művészetének egy egész nagybecsű” (SZÁDECZKY, 1899a, 248.) sorozataként azonosították e tárgyakat, amelyek „szétszórt és elzüllött emlékei régi dicsőségnek, honi művészetünknek” (SZÁDECZKY, 1899a, 248.), s a „fejedelemtori ötvös művészetéről, annak bámulatos fejlettségéről, ékítő magyaros stíljéről” (SZÁDECZKY, 1899a, 249.) tesznek tanúbizonyságot.¹⁸ HERMANN (1909b, 1.) a régi, nemesi eredetű „cigány serlegek” kapcsán, amelyekhez a „mütörténeti” és a „historiai” érték fogalmát társítja, hasonlóképpen érvel: ezek a

nagyobb és diszesebb serlegek, rendszeren vésett művüek, többnyire barokk néha renaissance stílusban készültek. Gazdag ornamentikával, családi cimerekkel, feliratokkal. Némelyeknek jelentékeny mütörténeti értéke van. Sőt még historiai is. Mert ezek némelyike történeti nevezetességű, előkelő erdélyi családok tulajdona volt. (...)

¹⁸ Megjegyzendő, hogy e tárgyak identitáspolitikai jelentősége a századfordulón publikált beszámolókból ritkán jelenik meg közvetlenül – többnyire a „művészi becs”: a művészet (történet) és az esztétika értékdiskurzusának köntösébe bújtatva, közvetett módon jut kifejezésre (vö. SZÁDECZKY, 1899a, 248.).

Fontosak ezek a serlegek és cigányok birtokában levő egyéb értéktárgyak az egykor világhírű erdélyi ötvösség és a hajdani főúri háztartás történetére nézve

is. Majd e tárgyak nem-*cigányok* általi, tömeges áruba bocsátásának körülményeire utalva – a Szádeczkyéhez hasonló rezignáltsággal – megjegyzi, hogy „Cigány kézre kerülésük módja az erdélyi magyar nemesség pusztulásának szomorú járuléka” (HERMANN, 1909b, 1.).

A korabeli beszámolók szerzői általában nem vizsgálják, hogy mi történik a *cigánykincsekkel* a *cigány* használati kontextusokban, ahogyan az értéktulajdonítás *cigány* szervezőelveinek és az „ethnographiai becs” értékdiskurzusának sem szentelnek jelentős figyelmet. Szádeczky és kortársai számára a *cigányok* csupán e tárgyak marginális jelentőségű, ideiglenes tulajdonosai, akikkel óhatatlanul kénytelenek kapcsolatba lépni akkor, ha rajzokat és fotókat szeretnének készíteni az egyes darabokról, vagy meg akarják vásárolni azokat valamelyik erdélyi múzeum vagy saját gyűjteményük számára. Ami számukra igazán fontos, az a tárgy anyagi tulajdonságainak csoportja (a „művészi becs” nem-*cigány* aspektusa), illetve egykori nem-*cigány* társadalmi karrierje, nem pedig a jelenlegi *cigány* tulajdonosok vagy használati kontextusok köre.

A régi nemesi ezüstitárgyaknak – a korabeli szerzők szerint – ezért sokkal inkább a múzeumokban lenne méltó helyük, sem mint a különböző *cigány* csoportok birtokában. Ezzel összhangban számos múzeumszervező és gyűjtő kísérletet tett *cigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharak visszavásárlására. A *cigányok* és nem-*cigányok* közötti tulajdonlási verseny az utóbbiak nézőpontjából a repatriotizáció 19–20. századi erdélyi eseteként értelmezhető – a nemesi ezüstpoharak szimbolikus „hazahozatalának”, visszavásárlásának (identitásgyakorlatként is felfogható) folyamataként.¹⁹

¹⁹ Az utóbbi két-három évtized antropológiai és kultúratudományi kutatásai egyre nagyobb figyelmet szentelnek a különböző társadalmi formációk (etnikai csoportok, nemzetek és államok) részéről megfogalmazott azon követelések elemzésének, amelyek olyan anyagi formát öltö vagy szimbolikus javak visszaszolgáltatására, „hazahozatalára” (repatriotizálására) irányulnak, amelyek egykor saját elődeik tulajdonát képezték, időközben azonban a kulturális vagy etnikai értelemben vett „másik” (múzeumok, egyetemek stb.) birtokába kerültek (vö. HARRISON, 1999; BROWN, 2004; CUNO, 2008). A visszakövetelt „dolgoz” csoportjában többek között olyan javakat találunk, mint az antikvitás korából származó, ma múzeumok kiállítótermeiben látható tárgyi emlékek; az amerikai, afrikai vagy ausztráliai „első nemzetek” tagjaitól származó rituális kellékek és hétköznapi használati tárgyak, a gyarmatosítók által róluk készített fényképek, illetve az „első nemzetek” osztatlan közös tulajdonaként értelmezett művészeti technológiák, stílusok és motívumok. A repatriotizáció rendszerint identitás- és gazdaságpolitikai tett, amelynek célja a szóban forgó javak birtoklása, sokszorosítása és árucikké alakítása, valamint az előbbiektől remélt haszon feletti társadalmi felügyelet kisajátítása. A visszakövetelt, korlátozott forrást képező javak elosztása, elhelyezése és felügyelete kapcsán gyakran alakul ki tulajdonlási verseny az érdekelt felek között.

SIGERIUS (1901, 22.) megjegyzéséből – „számos cigánypohár került gyűjteményekbe és magánkézbe az előző évszázad 60-as és 70-es éveiben, ennek ellenére ma is sok ilyen tárgy van még a cigányok birtokában” – arra következtethetünk, hogy a repatriotizáció a 19. század második felében már előrehaladott folyamat lehetett, ami egyúttal azt is implikálja, hogy az ezüstitárgyak *czigányokhoz* vándorlásának kezdete jóval korábbra tehető. A korabeli beszámolókból kiderül például, hogy a *czigány* tulajdonban lévő nemesi ezüstpoharak közül TÉGLÁS (vö. 1912a, 54., 55.; 1913, 136., 137.) – nyilvános árverések során – négyet vásárolt meg saját gyűjteményének gyarapítása érdekében, további darabok pedig különböző múzeumokba kerültek. SIGERIUS (1901, 22.), akinek saját nagyszzebeni „iparművészeti gyűjteménye látványosság számba megy” (NEUGEBOERN, 1913, 68.),²⁰ arról számolt be, hogy 1900-ban egy „szép kupát” vásárolt a Brulyán lakó *czigányok* egyikétől a Karpathenmuseum számára, egy másik tárgy pedig, amely korábban egy Kőhalom környéki *czigány* férfi tulajdonát képezte, időközben a frankfurti Rotschild-gyűjteménybe került. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteménye többek között két *czigánykinccsel* gazdagodott: „Nem régen vásárolt az Erdélyi Múzeum két ilyen serleget egy fogarasi zálogháztól; de, sajnos, a legszebbekhez hozzájutni alig lehetséges” (SZÁDECZKY, 1899a, 248). Mivel a mondvacsináltatott ezüstpoharak kevésbé – kizárólag a készítőik személye révén – integrálódtak az erdélyi magyarok vagy szászok saját történelmébe, így esetükben a repatriotizálás mint motiváció valószínűleg nem, vagy csak szerény mértékben volt jelen. Egyes gyűjtők – mint például Téglás vagy Herrman (vö. Sz. N., 1899) – ilyen tárgyakat is vásároltak múzeumok vagy saját gyűjteményük számára.²¹

A *czigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharak iránt minden bizonynyal azért mutatkozott intenzív érdeklődés több erdélyi etnikai csoport részéről is, mert multietnikus életrajzzal jellemezhetőek, vagyis társadalmi karrierjük során több etnikai csoport történelmébe is integrálódtak, így alkalmasak voltak arra, hogy e csoportok múltjának megkonstruálása, materializálása és panteonizálása során indexikus reprezentációkként hasznosuljanak. Ezért a korabeli szász és magyar értelmiség egyes csoportjai, valamint a 19. századi *czigány* tulajdonosok egyaránt igényt tartottak rájuk, és szerepet szántak nekik társadalmiidentitás-projektjeikben.

Az adatok egy része arra utal, hogy nemcsak a nemesi eredetű *czigánykinccsek* esetében bontakozott ki interetnikus tulajdonlási verseny, hanem az „erdélyi” ötvösművészet etnicizáló kisajátítására irányuló, párhuzamos – magyar és szász – törekvések is a szimbolikus konfliktus (HARRISON,

²⁰ Sigerius gyűjteményére HERMANN (1909b, 1.) „a legbecsesebb erdélyi magán muzeumok egyike”-ként utal.

²¹ KÖSZEGHY (1936, 172–173.) saját munkájában három Kolozsváron készült mondvacsináltatott poharat említ (cigánypohár néven). Ezek közül – kutatásai idején – kettő a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdonát képezte, egy pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban volt látható.

1995) e típusának kialakulásához vezethettek („szászként” avagy „magyar-ként” definiálható elsősorban az erdélyi ötvösművészet?). Beszédes példája ennek az alábbi szöveghely, ahol a középkori „szászok művészetét” bemutatva Neugeboren megjegyzi, hogy a szászok „ma nagy gonddal gyűjtik és konzerválják azokat az emlékeket, amelyek ebből a korból reánk maradtak. A Bruckenthal-muzeumban (...) igen szép régi himzés- és ötvösmunkagyűjtemény van, sőt legújabb időben akárhány egyházközség is elküldi ebbe a muzeumba műtárgyait megőrzés végett. (...) Van azonkívül számos kisebb iparművészeti gyűjtemény és jól vigyáznak arra, hogy iparművészeti tárgyak ne kerüljenek a külföldre vagy akár a szász vidékről máshova” (NEUGEBOREN, 1913, 79.). Majd így folytatja: „A szász ötvösművesség különösen a XVII. században volt híres, szép ékszerkészítményei által is és mindaz, amit mi a mai napig régi ’magyar ötvösművészet’ néven ismerünk, nem más, mint az erdélyi és szepességi szászok ötvösművességének emléke” (NEUGEBOREN, 1913, 79.). (Vö. SZÁDECZKY /1899a, 249./ fentebb idézett észrevételével, amely a régi nemesi ezüstpoharak „ékitő magyaros stíljét” hangsúlyozza.)

Azt, hogy a *czigány* tulajdonban lévő régi nemesi ezüstpoharakra irányuló repatriotizációs törekvések a 19–20. század fordulóján milyen intenzívek lehettek, jól mutatja, hogy SZÁDECZKY (1899a, 248–249.) nemcsak azok visszavásárlására, hanem – az áruba nem bocsátott tárgyak esetében – dokumentálásukra (rajzok, fényképek stb. készítésére) is felszólítja „kutató és gyűjtő” kollégáit.²² Egy erdélyi zálogházban tett – korábban már említett – látogatása kapcsán így fogalmaz:

futólagos szemlém alatt feltárult előttem az erdélyi fejedelmi kor ötvös művészetének egy egész nagybecsű sorozata. Micsoda remek díszítések, virágfüzérék, formaszépségek, címerek, feliratok, melyek elárulják a kort és sokszor az eredeti őtulajdonosokat. (...) A melyek aztán nem beszélnek az egykori tulajdonosokról, annál ékebben beszélnek az erdélyi fejedelemskori ötvös művészetéről, annak bámulatos fejlettségéről (...). Az embernek gyönyörrel telik el a lelke, látva ezek szépségét, művészi remekségét; de viszont elszorul a szíve, hogy ezek nem valamely múzeumnak irigyelt és tanulságul szolgáló kincsei, hanem szétszórt és elzüllött emlékei régi dicsőségnek, honi művészetünknek. Ez a véletlen lelet azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy a kutató és gyűjtő keresse fel a *czigány* sátrakat s próbálja meg hozzá jutni a hasonló tárgyakhoz, bár — azt hiszem — nem lesz könnyű dolog; s tegyük tanulmány tárgyává a zálogházakat, (ha mindenütt annyi előzékenységgel találkozánk, mint én az illető bank igazgatósága részéről) s rajzoljuk le, fotografáljuk, írjuk össze és le a történeti és műbecsű

²² Hasonlóképpen cselekszik Hermann, amikor Sigeriusra – mint az erdélyi *czigánykincsek* egyik elismert szakértőjére – utalva megjegyzi: „Kivánatos volna, hogy ő maga [értsd: Sigerius – B. P.] járja be az erdélyi zálogházakat és kimerítően tanulmányozza és tárgyalja e műtárgyakat” (HERMANN, 1909b, 1.).

ötvozműveket, ha már meg nem szerezhethjük. Rendszeres és hosszabb idei munkával igen érdekes és közhasznú tanulmány nőné ki magát e rejtett múzeumokban való kutatásból (SZÁDECZKY, 1899a, 248–249.).

Szádeczky felhívását később az *Erdély népei. Az 'Erdély' néprajzi melléklete* is közölte a *Néprajzi Tarkaságok* című rovatban (lásd Sz. N., 1899). Herman hasonlóképpen fogalmaz a brassói zálogházban látható *czigánykincsekkel* kapcsolatban: „Az erdélyi Múzeumnak egy speciális alkalmi feladata volna, esetleg külön kormánysegélylyel most minél többet összegyűjteni ezekből a cigány kincsekből. Figyelmeztettem erre a régiségtár igazgatóságát” (HERMAN, 1909c, 1.).²³

Hermann úgy ítélte meg, hogy a repatriotizáció cikksorozatának megjelenése idején (vagyis 1910 körül) különösen időszerű, ígéretes és egyúttal elodázhatatlan is, mivel „a cigány kincsek most gyorsan ritkulni fognak és csakhamar egészen eltűnnek (...) Eddig ritka és kivételes eset volt, hogy vándorcigányok a zálogházban hagyják veszni az ilyen ereklyeszámba menő tárgyakat, vagy más módon váljanak meg tőlük. Most ez gyakrabban meg fog történni” (HERMANN, 1909c, 1.). Érvelése egyrészt arra a feltételezésre épült, hogy

a vándorcigányok szociális viszonyai hamarjában gyökeresen meg fognak változni. (...) A sátoros cigányok hagyományos törzsszervezete bomlik. A karavánok szétzüllenek. (...) Akik végleg kivándorolnak, azok természetesen magokkal viszik náluk lévő értéktárgyakat. Ami még el van zálogosítva, annak egy részét talán nem fogják kiváltani. Nincs rá pénzők vagy alkalmuk. A pénznek mind inkább szükiben lesznek az országban maradottak is (HERMANN, 1909c, 1.).

Másrészt Hermann mellett érvelt, hogy az egy karavánhoz tartozó „cigány serlegek” „a karaván közös, féltett birtokát” (HERMANN, 1909a, 1.) képezik, éppen ezért ha „felbomlik az ősi karaván szervezet, akkor nem igen van kegyeleti értéke a közös klemodiumoknak. Ami zálogban van, ott hagyják, esetleg a lehető legmagasabb költsön fejében. Ami maguknál van, azon is tuladnak. Mert az egyesre vagy a kisebb csapatra nézve az ilyen értéktárgy kényelmetlen, sőt veszélyes” (HERMANN, 1909c, 1.). Sajnos, Hermann az utóbbi mondat jelentését egyáltalán nem fejti ki, ahogyan arra sem szolgál magyarázattal, hogy a *czigánykincsek*ek miért definiálja a „karaván közös, féltett” tulajdonaként. Megjegyzendő, hogy a *czigánykincsek* eltűnését előrevetítő negatív víziója, legalábbis a gábor és a cārhar romák, illetve felmenőik esetében, tévesnek bizonyult. (Az ezüst presztízstárgyak

²³ HERMANN cikksorozatához (1909a, 1909b, és 1909c) később egy rövid kiegészítést fűzött (HERMANN 1909d), amelynek tartalma azonban anélkül, hogy pontosan tudnánk, Hermann miről értesítette levélben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Erem- és Régiségtárának akkori vezetőjét, dr. Posta Bélát, lényegében értelmetlen.

az utóbb említett két roma csoportban egyéni tulajdont képeztek, illetve képeznek ma is.)

Habár a *czigánykincsekkel* foglalkozó korabeli beszámolókból erre utaló adattal nem találkoztam, feltételezhető, hogy a repatriotizációra irányuló tulajdonlási verseny nemcsak *czigányok* és nem-*czigányok* között zajlott, hanem további dimenziókkal is rendelkezett. A nemesi ezüstpoharak iránt érdeklődő nem-*czigány* műgyűjtők, régiségkereskedők és múzeumok esetenként ugyancsak egymás versenytársaivá válhattak (vö. BUDAY 1909, 199.), ahogyan egyes múzeumok között is kialakulhatott alkalmi versengés azok áruba bocsátása során. Ez utóbbi hipotézist látszik igazolni például az a szimbolikus konfliktus, amely az Erdélyi-Múzeum Egyesület és a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum között alakult ki 1899-ben a marosvásárhelyi szabó céh tíz ezüstpoharának megvásárlása kapcsán, amelyek – anyagi tulajdonságaik alapján – akár *czigánykicsek* is lehettek volna. SZÁDECZKY (1899b, 394–399.), aki a két múzeum közötti, elhúzódó rivalizálásáról tudósít, az Erdélyi-Múzeum Egyesület képviselőjeként három alkalommal is felkereste az említett céhet, hogy újabb árajánlattal álljon elő – a szóban forgó tárgyakat végül ő vásárolhatta meg 405 forintért. Az ezüstitárgyakhoz társított társadalmi jelentések 19. századi átalakulását (vagyon tárgyiból a nemzeti/etnikus múlt és identitás szimbólumaként, /ipar/művészet-történeti leletként definiált múzeumi kiállítási tárgy) pontosan szemlélteti cikkének utolsó mondata: „Az erdélyi Múzeum kegyelettel és hasonló gonddal fogja őrizni azokat, mint ők [értsd: a céhtagok – B. P.] tették századokon át, miután az egykori virágzó czéh féltett kincsei most már a nemzet közkincsévé váltak” (SZÁDECZKY, 1899b, 399.).

IRODALOM

ALBERT Ernő

2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Sepsiszentgyörgy, Albert.

ANDERSON, Benedict

1991 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.

BERTA Péter

2005 Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi Gáborok között. *Tabula*, 6, 2, 171–200.

2006 Tárgyhasználat, identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitásszimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi Gáborok között. In: VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Ethno-lore*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXIII, 147–192. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- 2009 Materialising ethnicity: Commodity fetishism and symbolic re-creation of objects among the Gabor Roma (Romania). *Social Anthropology*, 17(2): 184–197.
- 2010 Shifting transactional identities. Bazaar-style trade and risk management in the prestige economy of the Gabor Roma (Romania). Donald C. WOOD (szerk.): *Economic Action in Theory and Practice: Anthropological Investigations*. (Research in Economic Anthropology, 30.) 279–310. Bingley, Emerald.
- BÓDI Zsuzsanna
1999 Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 8. Tanulmányok Herrmann Antal emlékére*. 72–86. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- BROWN, Michael F.
2004 *Who Owns Native Culture?* Cambridge, MA, Harvard University Press.
- BRUCKNER Győző
1913 *A szepesi szásznép*. Budapest. (Nemzetiségi ismertető könyvtár.)
- BUDAY Árpád
1909 Az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárának utolsó tiz éve. *Erdélyi Múzeum*, 26, 2, 197–200.
- BUNTA Magdolna
2001 *Kolozsvári ötvösök a XVI–XVIII. században*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
- CLIFFORD, James
1997 *Routes: Travels and Transitions in the Late 20th Century*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- CUNO, James
2008 *Who Owns Antiquity? Museums and the Battle over Our Ancient Heritage*. Princeton, Princeton University Press.
- FEISCHMIDT Margit
2002 Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In: A. GERGELY András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. 112–125. Budapest, Új Mandátum.
- FOSTER, Robert J.
1991 Making National Cultures in the Global Ecumene. *Annual Review of Anthropology*, 20, 235–260.
- FOX, Jon E. – MILLER-IDRISS, Cynthia
2008 Everyday nationhood. *Ethnicities*, 8, 4, 536–563.
- GYÁRFÁS Tihamér
1912 *A brassai ötvösség története*. Brassó. (Művelődéstörténeti monográfiák I.)
- HARRISON, Simon
1995 Four Types of Symbolic Conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1, 2, 255–272.

- 1999 Identity as a Scarce Resource. *Social Anthropology*, 7, 3, 239–251.
- HERMANN Antal
 1909a Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 9.) I, 92, 1.
 1909b Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 10.) I, 93, 1.
 1909c Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 12.) I, 94, 1.
 1909d Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 20.) I, 101, 1.
- HERRMANN Antal
 1896a C(im). N(élkül). *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. V, 239.
 1896b Zigeunerlieder aus Kalotaszeg. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. V., 282.
 1910 Az E.K.E. muzeumáról. *Erdély*, XIX, 11, 167–168.
- HOBBSAWM, Eric J.
 1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa, 1870–1914. In: HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. 127–197. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- JAKÓ Zsigmond
 1942 *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- JÓZSEF FŐHERCEG
 1888 *Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
 1890 A cigányokról. *Ethnographia*, I, 1, 12–19.
 1893 Magyar-cigány szógyűjtemény. In: GERŐ Lajos (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona* IV. kötet. XXXXIII–XXXXVIII. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság.
 1901 A cigányok. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. XX. kötet. Magyarország VII. kötete. (Délkeleti Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidékek). 568–578. Budapest, Magyar Királyi Államnyomda.
- KŐSZEGHY Elemér
 1936 *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- LIEBICH, Richard
 1863 *Die Zigeuner in ihrem Wesen und in ihrer Sprache*. Leipzig, F. A. Brockhaus.
- LÖFGREN, Orvar
 1989 A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. *Janus*, 6, 1, 13–28.
- MCCRACKEN, Grant
 1988 *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington, Indiana University Press.

- MILLS, Sara
 2002 Rethinking politeness, impoliteness and gender identity. In: LITOSSELITI, Lia – SUNDERLAND, Jane (szerk.): *Gender Identity and Discourse Analysis*. (Discourse Approaches to Politics, Society, and Culture, 2.) 69–90. Amsterdam, John Benjamins.
- NEUGEBOREN Emil
 1913 *Az erdélyi százszok*. Budapest. (Nemzetiségi ismertető könyvtár.)
- ORBÁN Balázs
 1869 *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népis-
 mei szempontból*. II. Pest, Ráth Mór kiadása.
- OROSZ Endre
 1914 Czigány-kincsek. *Néprajzi Értesítő*, 15, 1–2, 161–167.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
 1999 Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 8. Tanulmányok Herrmann Antal emlékére*. 39–54. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- SERAPHIN, Friedrich Wilhelm
 1900 Ein sächsischer Ehrenpokal in Zigeunerhänden. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIII, 11, 139.
- SIGERIUS, Emil
 1896 Ein Zigeunerschatz. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. V., 239.
 1901 Zigeunerbecher. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIV, 2, 22–23.
- P. SZALAY Emőke
 2001 *Debreceni ötvösség*. Debrecen, Ethnica Kiadó.
- SZÁDECZKY Lajos
 1899a Múzeum a zálogházban. *Erdélyi Múzeum*, XVI, IV, 247–251.
 1899b A m.-vásárhelyi szabó czéhpoharak. *Erdélyi Múzeum*, XVI, VI, 395–399.
 1899c Régi ezüst poharak Erzsébetvárosról. *Erdélyi Múzeum*, XVI, VI, 402–403.
- SZENDREI János
 1884 Az Országos Történelmi Ötvösmű-kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, XXXI, (március 2.) 133–135.
- Sz. N.
 1899 Múzeum a zálogházban. *Erdély népei. Az 'Erdély' néprajzi melléklete*, II, 2, 29. (Szádeczky 1899a – lásd fent – kivonatolt változata.)
- Sz. N.
 1915 Téglás István emlékezete. *Erdészeti Lapok*, 54, 17–18, 436–438.
- TÉGLÁS István
 1899 Vándor cigányok kincse. *Erdély népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete*, II, 2, 21–23.

- 1912a Czigány-kincsek. Első közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13, 1, 50–55.
 1912b Czigány-kincsek. Második közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13, 2, 124–130.
 1912c Czigány-kincsek. Harmadik közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13, 3–4, 268–273.
 1913 Czigány-kincsek. Negyedik és utolsó közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 14, 1–2, 135–142.

WLISLOCZKI Henrik

- 1885 *Az erdélyi czigány népköltészet*. Budapest, Franklin-Társulat.
 1888 Az erdélyi sátoros czigányok nemzetségi és családi viszonyai. *Vasárnapi Ujság*, XXXV, 37, 611–613.
 1890 *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie*. Hamburg, Verlagsanstalt und Druckerei Actien-Gesellschaft.

PÉTER BERTA

MULTIETHNIC BIOGRAPHIES OF OBJECTS, PROPRIETARY CONTEST AND REPATRIOTIZATION.

GYPSY TREASURES IN TRANSYLVANIA AT THE TURN OF THE 19TH–20TH CENTURIES (1869–1917)

The study summarizes and interprets historical and ethnographic data on various Transylvanian *Gypsy* treasures and were published at the turn of the 19th–20th centuries. It pays special attention to the overview of István Téglás's papers that offer the most detailed and sophisticated knowledge on the contemporary *Gypsy* social contexts of use, ideologies and practices connected with this group of silver objects. The study highlights why those silver objects coming from aristocrats or other social groups of non-*Gypsy* majority society underwent a process of symbolic devaluation, and how several of them got into the possession of Transylvanian *Gypsies* from the first part of the 19th century. Due to the mass production of nations and national inventories characterising of the 19th century's Central Europe, however, these silver objects imbued with value again in the eyes of certain groups of non-*Gypsies* (museum founders and experts, antique dealers etc.). As a consequence of this process, an interethnic proprietary contest evolved around silver objects owned by *Gypsies* in the second half of the 19th century – non-*Gypsies* tried to repatriotize these objects and display them in newly founded museums serving, among others, for nation-building and politics of ethnic identity.